

891.73

T58

OsmUh

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

To renew call Telephone Center, 333-8400

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

APR 25 1985

MAR 28 1985

FEB 23 1987

MAR 26 1987

FEB 17 1997

OAK ST. HDSF

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА ВІБЛІОТЕКА. Ч. 55—6.

Від редакції за редакцію: Володимир Гнатюк.

Л. Н. ТОЛСТОЙ.

СМЕРТЬ ІВАНА ІЛІЧА.

Переклад із російської мови

Володимир Гнатюк.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891 .73

T58

OsmUh

ТЕРАПЕУТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 55—6.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Л. Н. ТОЛСТОЙ.

СМЕРТЬ ІВАНА ІЛІЧА.

Переклав із російської мови

Володимир Гнатюк.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

вийшли доси отсі книжки й брошури:

	КОР.
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1-00
Барвінський В. Досліди з поля статистистики	0-20
Бодянський О. Українські казки	0-50
Боровиковський Л. Маруся	0-25
Будзиновський В. Хлопська посілість (2-40)	2-00
Воробкевич С. Над Прутом	1-60
Гавлічек-Боровський К. Вибір поезий	1-60
Гайне Г. Подорож на Гарц	1-20
Гамсун К. Голод	2-20
Гауптман Г. Візник Геншель	1-60
Гіґо В. Кльод Ге	0-20
Гоголь М. Вій	0-40
Гомер (переклад Ніщинського). Іліяда, кн. 1.	0-30
» » » » » 2	0-30
» » » » » 3.	0-20
Грушевський М. Хмельницький і Хмельниччина	0-20
» » Бех-Аль-Джугур	0-10
Гуцков К. Урієль Акоста	1-40
Данте Алїґері. Пекло, п. I—X.	0-40
Драгоманів М. Переписка, т. I.	1-80
» » Мик. І. Костомарів	0-15
» » Два учителі	0-10
Еґан Е. Руські селяни на Угорщині	0-25
Енгельс Ф. Людвік Фаєрбах	0-50
» » Початки родини	1-50
Заревич Ф. Хлопська дитина	1-80
Золя Е. Напад на млин	0-20
» » Повінь	0-30
» » Смерть Олівіє Бекайля	0-25
Кавцкі К. Народність і її початки	0-60
Катренко О. Пан Природа	1-40
Квітка Г. Маруся	0-50
Кистяковська М. Іван Гус	0-20
Кобилянська О. Покора	1-40

Л. Н. ТОЛСТОЙ.

СМЕРТЬ ІВАНА ІЛІЧА.

Переклав із російської мови

Володимир Гнатюк.

Med. univ. ~~BERLIN~~ TURYN

WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 138

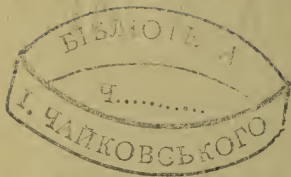
У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка

під варядом К. Беднарського.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН

ЗДА

891.73

T 58

Osm IIh

I.

В великім судовім будинку зійшлися вчасі перерви засідання у справі Мельницьких члени суду і прокуратор у кабінеті Івана Юрієвича Шебека і завели розмову про голосну красівську справу. Федір Василевич розгорячився, доказуючи невідсудність, Іван Юрієвич стояв при своїм, а Петро Іванович не приступивши відразу до суперечки, не брав у ній участі і переглядав тільки що принесені часописи.

— Панове! сказав він, — Іван Іліч умер.

— Невже?

— Читайте, — сказав він Федорови Василевичу, подаючи йому свіже, ще чутне фарбою число.

В жалібній обвідці було надруковане: „Параскева Федорівна Головина з жалем повідомляє рідню і знайомих про смерть любшої дружини своєї, члена судової палати, Івана Іліча Головина, що тра-

пилась 4-го лютого 1882 року. Похорон у п'ятницю о 1-ій годині по полудні“.

Іван Іліч був товаришем зібраних панів і всі любили його. Він хорував кілька неділь; казали, що його хвороба невилічима. Посада зіставала при ньому, але говорено вже про те, що на випадок його смерті можуть назначити на його місце Алексієва, а на місце Алексієва або Винникова або Штабеля. Через те при звістці про смерть Івана Іліча першою гадкою кожного з панів зібраних у кабінеті було, яке значінє може мати та смерть на переносини або аванси самих членів, або їх знайомих.

— Тепер дістану певно посаду Штабеля або Винникова, — подумав Федір Василевич. — Мені й давно приобіцяли її, а сей аванс приносить мені 800 карбованців підвишки, без канцелярії.

— Треба буде просити тепер про перенесенє шурина з Калуги — подумав Петро Іванович. — Жінка буде дуже рада. Тепер уже не буде говорити, що я не зробив нічого для її рідні.

— Я так і думав, що йому вже не встати — сказав на голос Петро Іванович. — Шкода!

— Щож йому властиво було?

— Доктори не могли означити. Вони означували вправді, але не однаково. Я

коли бачив його останній раз, думав, що він вийде.

— А я не був у нього ще від сьвят. Усе збирав ся...

— Щож, був у нього маєток?

— Здаєть ся, якийсь невеличкий у жінки. Але дуже невеличкий.

— Так, треба буде поїхати. Страшно далеко жили вони.

— То значить, від вас далеко. Від вас усе далеко.

— О, не може мені дарувати, що я живу за рікою — підсьміхуючись до Шебека сказав Петро Іванович. І заговорили про далечину городських віддалень тай пішли на засіданє.

Крім думок, визваних сею смертю у кождім, про переносини і можливі переміни в службі, які могли зайти наслідком сеї смерти, самий факт смерти близького знайомого викликав у всіх, що дізнали ся про неї, як усе, почуванє радості з за того, що вмер він, а не я.

Ади! вмер, а я ні! — подумав або відчув кождий. А близькі знайомі, так звані приятелі Івана Ілїча, подумали при тім не хочачи і про те, що тепер мусять виповнити незвичайно вкучний обовязок приличности і поїхати на панахиду і до вдови з візитою співчутя.

Ближші від усіх були Федір Василевич і Петро Іванович.

Петро Іванович був товаришем по школі правознавства і почував ся обов'язаним Іванови Ілїчеви.

Переказавши при обіді жінці звістку про смерть Івана Ілїча і думку про можливість перенесеня шурина в їх округ, Петро Іванович не лягаючи відпочивати одяг фрак і поїхав до Івана Ілїча.

Перед хатою Івана Ілїча стояла карита і два фіякри. На долині, в передпокою, коло шаратів, стояло сперте на стїну златоглаве віко трумни з кутасиками і гальонами, вичищеними порошком. Дві дамі в жалобі здіймали одїж. Одна — сестра Івана Ілїча, знайома, друга — незнайома. Товариш Петра Івановича, Шварц, сходив із гори, і добачивши з горішного ступеня його, як входив, пристанув і моргнув до нього, буцім говорячи: „По дурному зарядив ся Іван Ілїч; не то що ми з вами“.

Лице Шварца з англійськими бокоборадами і ціла худа фігура у фрак у мала, як усе, велику урочистість і та урочистість, що противорічила жартливому характерови Шварца, тут мала особливе приперченє. Так подумав Петро Іванович.

Петро Іванович перепустив по перед себе дам і звільна пішов за ними на сходи. Шварц не сходяв, але пристанув на горі. Петро Іванович зрозумів, що він очевидно бажав порозуміти, можливий ли зійшли би ся на вінта*). Дамы, сходячи сходами завертаючи до вдова, а Шварц із серіозно зложеними товстими губами і жартовливим поглядом, показав рухом бров Петрови Івановичеви на право на кімнату мерця.

Петро Іванович увійшов, як то все буває, з ваганнєм, що йому там треба буде робити. Він знав тільки одно, що ніколи не зашкодить у таких випадках хрестити ся. Чи належало при тім і кланятися, того він не був цілком певний, тому вибрав посередню дорогу: увійшовши в кімнату він став хрестити ся і по трохи буцїм то кланятися. Наскільки при тім позволяли йому рухи рук і голови, він оглядав рівночасно кімнату. Два молоді мужчини, з того один їмназист, і мабуть крєвні вмерлого, хрестячись виходили з кімнати. Старушка стояла непорушно. Дама з дивно піднесеними бровами говорила їй щось пошепки. Дячок у сурдугі, бадьорий, рішучий, читав щось гучно з виразом,

*) Гра в карти.

що виключав усяке непорозумінє; послугач Гарасим переходячи легким кроком попри Петра Івановича посилював щось по підлозі. Побачивши се Петро Іванович почув заразїсько легкий запах трупа у розкладї. При останніх відвідинах Івана Ілїча бачив Петро Іванович сього послугача в кабінетї; він сповняв функцію посидюха, а Іван Ілїч любив його незвичайно. Петро Іванович усе хрестив ся і кланяв ся з легка в посереднім напрямі між труною, дячком і образами, що стояли в кутї на столї. Опісля, коли мотанє рукою показало ся йому занадто вже довгим, він став і почав приглядати ся мерцеві.

Мерлець лежав, як лежать усі мерці, тяжко, по мерлецьки, потанувши за-костенїлими членами у підстїлці труни, з зігненою на віки головою на подушці, і висунув, як мерці завжди висуюють, своє жовте воскове чоло з лисинами по боках та гострий ніс, що немов насунув ся на горішню губу. Він сильно змінив ся, ще більше вихуд від часу, як Петро Іванович не бачив його, та, як у всіх мерців, лице його було красше, а головно поважнїйше, нїж за життя. На лицї видні були слїди того, що те, що належало зробити, зроблено і зроблено добре. Крім того видно було в його виразї ще докір або

напімнене для живих. Се напімнене видалося Петрови Івановичови невідповідним або по крайній мірі таким, що його не тикало. Йому зробилося чогось неприємно, тому він іще раз поспішно перехрестився, а як йому видалося, незвичайно поспішно, невідповідно до прийнятих правил, обернувшись і пішов до дверей. Шварц очікував його в перехідній кімнаті, розклавши широко ноги і бавлячись обома руками своїм циліндром за плечима. Один погляд на жваву, чепурну і елегантну фігуру Шварца відсвітив Петра Івановича. Він зрозумів, що Шварц стоїть вище від нього під тим зглядом та що не подається пригнобленим вражінням. Самий вид його говорив: інцидент панахиди Івана Іліча не може бути достаточною причиною для признання порядку засідання порушеним, то значить, що ніщо не може бути перешкодою — цокнути нині вечором талією карт, розпечатуючи її тоді, коли льокай буде розкладати чотири незапалені свічки; взагалі нема підстави думати, щоби сей інцидент міг перешкодити нам провести і нинішній вечір приємно. Він і сказав се пошепки Петрови Івановичови, коли переходив коло нього, пропонуючи зібратися на партію у Федора Василевича. Та видно Петрови Івановичо-

ви не судило ся нинї вечером грати вінта. Параскева Федорівна, невисока, товста жінка, що не вважаючи на всякі противні заходи розширювала ся від пліч у низ що раз більше, цїла в чорнім, з головою накритою мережкою і з так само дивно піднесеними бровами як та дама, що стояла проти труни, вийшла зі своїх покоїв з иньшими дамами і провівши їх до дверей мерця, сказала: „Зараз буде панахида; прошу“.

Шварц поклонившись неозначено задержав ся, не приймаючи очевидно і не відкидаючи сеї пропозиції. Параскева Федорівна пізнавши Петра Івановича, зітхнула, підійшла близько до нього, взяла його за руку і сказала: „Я знаю, що ви були щирим другом Івана Ілїча“... і глянула на нього очікуючи відповідного до сих слів учинку. Петро Іванович знав, що як там належало хрестити ся, так тут треба було стиснути руку, зітхнути і сказати: „Будьте переконані!“ І він так зробив. А зробивши се, почув, що результат сього був такий, як бажалось: він був зрушений і вона була зрушена.

— Підїм, доки там не почало ся, я хотїлаб побалакати з вами, — сказала вдова.

Петро Іванович подав руку і вони завернули до середніх кімнат попри Шварца, який сумно підморгнув до Петра Івановича.

— От маєте вінта! Вже не вийдете, візьмемо иньшого партнера. Може до п'ятої деяк розвяжетеся — сказав його жартливий погляд.

Петро Іванович зітхнув іще глибше і сумнійше, а Параскева Федорівна вдячно стиснула його руку. Ввійшовши в її кімнату, оббиту рожевим кретоном, з поною лямпою, вони сіли коло стола; вона на канапку, а Петро Іванович на низенький пуф*) із пігненими sprужинами, що якось неприродно подавав ся під ним. Параскева Федорівна хотіла упередити його, щоби сїдав на иньше місце, але вважаючи таке упереджене невідповідним своєму становищу, дала спокій. Сїдаючи на той пуф Петро Іванович згадав, як Іван Іліч уряджував сю гостинну і радив ся з ним про той самий рожевий кретон**) із зеленими листками. Сїдаючи на канапку і проходячи побіч стола (взагалі ціла гостинна була повна дрібниць і меблів) вдова зачіпила ся чорною мережкою при

*) Крісло без поруча.

**) Матерія,

чорній мантилі за різьбу стола. Петро Іванович підніс ся трошки, аби відчіпити; звільнений від нього пуф став бурити ся і підкидати його. Вдова почала тим часом сама відчіпати свою мережку, а Петро Іванович сів опять придавивши збунтований пуф. Та вдова не відчіпила всего і Петро Іванович знов підняв ся, а пуф знов збунтував ся, ба навіть луснув. Коли все те скінчило ся, вона виймила чисту батистову хусточку і почала плакати. Петра Івановича охолодив знов епізод із мережкою і з пуфом, тому сидів насуплений. Се неприємне положенє перервав Соколів, послугач Івана Іліча, який прийшов із повідомленєм, що місце на цвинтарі визначене Параскевою Федорівною буде коштувати 200 карбованців. Вона перестала плакати і глянувши з видом жертви на Петра Івановича, сказала по французьки, що їй страшно важко. Петро Іванович зробив мовчазливий знак, який означував несумнівну певність, що інакше не може бути.

— Куріть, будьте ласкаві, — сказала вона великодушним, а рівночасно прибитим голосом і заняла ся розмовою з Соколом про ціну місця.

Петро Іванович закурюючи чув, що вона дуже докладно розвідувала про рі-

жні ціни землі і визначила ту, яку належить узяти. Покінчивши з місцем, вона видала приказ також що до співаків. Соколів вийшов.

— Я все сама роблю, — сказала вона Петрови Івановичови, відсуваючи на один бік альбоми, що лежали на столі; а завваживши, що попіл міг упасти на стіл, не стісняючись підсунула Петрови Івановичови попільничку і промовила: — Я вважаю удаванем запевняти, що через горе не можу займати ся практичними ділами. Мене, навпаки, коли може що — не утішити... але розірвати, то журба про нього. — Вона на ново виймила хустину, немов би збиралась плакати, та нараз, буцім перемагаючи себе, стрепенула ся і стала спокійно говорити:

— Одначе в мене єсть діло до вас.

Петро Іванович поклонив ся, не дозволяючи розбігати ся пружинам пуфа, що заразїсїнько зашевелили ся під ним.

— Останніми днями він страшно терпів.

— Дуже терпів? — спитав Петро Іванович.

— Ах, страшно! На останку не міну́тами, але годинами він не переставав кричати. Три добі без перерви він безнастанно кричав. То було невиносиме.

Я не можу зрозуміти, як я витримала те, за трьома дверми чути було. Ах, що я витерпіла!

— І невже він був притомний? — спитав Петро Іванович.

— Так, — прошепотіла вона, — до останньої хвилини. Він попрощався з нами на чверть години перед смертю і ще просив привести Володка.

Думка про муки чоловіка, якого він знав так добре, зразу веселим хлопцем, учеником, опісля дорогим партнером, поминувши неприємну свідомість свого удавання і тої жінки, вразила нараз Петра Івановича. Він побачив опять те чоло, що натискало ніс на губу, і йому стало страшно за себе.

— Три доби страшних мук і смерть. Та-ж се зараз, кожної хвилі, може подибати й мене, — подумав він і йому зробилося на момент лячно. Та зараз таки, він сам не знав, як йому на поміч прийшла звичайна думка, що се сталося з Іваном Ілїчем, а не з ним і що з ним не повинно і не може се саме стати ся. Думаючи так, він піддається меланхолійному настроєви, чого не належить робити, як то видно було по лиці Шварца. Поміркувавши так, Петро Іванович успокоївся і з цікавістю став вивідувати по-

дробіть про смерть Івана Ілїча, буцїм то слухав а такою пригодою, яка була власне у Іванови Ілїчови, але не йому.

Зеленіх розговорів про подробиці дійсно страшних фізичних мук, перенесених Іваном Ілїчем (про ті подробиці довідував ся Іван Петрович тільки по тїм, як впливали муки Івана Ілїча на нерви Параскеви Федорівної), вдова, очевидно, знайшла потрібним перейти до діла.

— Ах, Петре Івановичу, як важко, як страшно важко, як страшно важко! — і вона знов розплакала ся.

Петро Іванович зітхав і ждав, коли вона вислинить ся. Як вислинила ся, він сказав: „Будьте переконані“... і вона знов розговорила ся і сказала й те, що було очевидно її головним ділом до нього; діло се полягало на питаннях, як би по причинї смерти чоловіка дістати гроші від уряду. Вона зробила вид, що шукає поради в Петра Івановича про пенсію; та він переконав ся, що вона вже знає до найменших подробиць усе те, чого навіть він не знав, що можна витягнути від уряду по причинї тої смерти; та що їй хотїло ся знати: чи не можна-б видусити яким чином і ще більше гроший? Петро Іванович старав ся видумати якийсь спосіб, та подумавши трохи, і вилаявши

із ввічливости правительство за скупість, сказав, що більше мабуть не можна. Тоді вона зітхнула і очевидно почала думати, як би позбутися свого гостя. Він зрозумів це, загасив папіроса, встав, стиснув руку і вийшов до передпокою.

В їдальні з годинником, яким Іван Іл'яч так тішився, здибав Петро Іванович сьвященника і ще кількох знайомих, що приїхали на панахиду; побачив також знайому гарну паню, доньку Івана Іл'яча. Вона була в жалобі. Її талія і так тонка, видавалася ще тоншою. Її лице було сумне, рішуче, майже гнівне. Вона вклонилась Петрови Івановичови так, як би він щось провинив. За донькою стояв із таким самим обидженим поглядом знайомий Петра Івановича, багатий молодик, слідчий судя, її сужений, як він чув. Він поклонився їм сумно і хотів перейти до кімнати мерця, коли з поза сходів виринула фігурка гімназистика-сина, незвичайно похожего на Івана Іл'яча. Це був дійсний маленький Іван Іл'яч, яким пам'ятав його Петро Іванович у правничій школі. Очи в нього були заплакані і такі, які бувають у неохайних дівчаків 13—14 літ. Хлопець побачивши Петра Івановича, почав остро і стидливо морщитися. Петро Іванович кивнув до нього головою і ввій-

шов у кімнату мерця. Почала ся панахида — свічки, стогони, ладан, сльози, хлипти. Петро Іванович стояв захмурений, вдивившись у ноги. Він не глянув ні разу на мерця, не піддався до кінця плаксивим впливам і вийшов один із перших. В передпокою не було нікого. Послугач Гарасим вискочив із кімнати покійника, перекинув своїми сильними руками всі шуби, аби віднайти шубу Петра Івановича і подав її.

— Що ж, брате Гарасиме? — сказав Петро Іванович, аби сказати що небудь. — Шкода?

— Божа воля. Ми всі там будемо — сказав Гарасим, вишкірюючи свої білі, густі, мужицькі зуби і як чоловік у розгарі великої роботи, отворив скоро двері, гукнув на візника, підсадив Петра Івановича і скочив назад до ганка, немов призадумуючись, щоби йому ще робити.

Петрови Івановичови було дуже приємно відітхнути чистим повітрям по запахах ладану, трупа і карболового квасу.

— Куди їхати? — спитав візник.

— Не пізно. Поїду ще до Федора Василевича.

І Петро Іванович поїхав. І дійсно застав їх при кінці 1-го робера, так що йому було догідно приступити пятому.

II.

Історія життя Івана Ілїча була незвичайно проста і звичайна, але й страшна.

Іван Ілїч умер на 45 році як член судової палати. Він був сином урядника, що зробив у Петербурзі по різних міністерствах і департаментах таку кар'єру, яка доводить людей до вигідного положення, бо хоча й ясно показується, що вони не здатні сповняти якунебудь потрібну функцію, то все таки наслідком довгої служби і своїх чинів вони не можуть бути прогнані; через те дістають вони видумані фіктивні посади і нефіктивні тисячі — від шести до десяти — з якими й доживають до глибокої старости.

Таким був тайний радник, непотрібний член різних непотрібних заведень, Іля Юхимович Головин.

У нього були три сини. Іван Ілїч був другим сином. Старший робив таку саму кар'єру, як батько, лише в иньшій міністерстві і вже доходив близько до того службового стану, при якому дістається та інерція платні. Третій син був невдатник. Він нашкодив собі в різних місцях і тепер служив при залізницї; і батько і

брати, а особливо їх жінки, не лише не любили здибати ся з ним, але без крайної потреби навіть не згадували про його існуванє. Сестра була за бароном Грефом, таким самим петербурським урядником, як і його тесть. Іван Іліч був *le phenix de la famille*, як казали. Він не був такий холодний і пунктуальний як старший, і не такий очайдушний, як молодший. Він був по середині між ними — розумний, живий, приємний і ввічливий чоловік. Виховував ся разом із молодшим братом у правничій школі¹⁾. Молодший не кінчив і був прогнаний з пятої класи, а Іван Іліч скінчив добре курс. У правничій школі він був уже тим, чим був опісля ціле своє житє: здібним чоловіком, весело добродушним і товариським, але виповнюючим усе докладно, що вважав своїм обовязком; а своїм обовязком уважав він усе те, що вважали ним найвисше поставлені особи. Він не був облесний ані хлопцем, ані опісля дорослим чоловіком, але його слабістю було від найменших літ те, що він тягнув, як муха до світла, до найвисше поставлених людей

¹⁾ Правнича школа тільки одна в Росії. В ній учать ся переважно аристократи, що займають опісля місця при дворі і взагалї висші посади.

у сьвітї, присвоював їх манери, їх погляди на жите і входив із ними у дружні відносини. Всї мрії дїтства і молодости проминули для нього не полишивши по собі значнїйших слїдів; він віддавав ся і чутливості і чванливості і під кінець у висших класах — лїберальности, але все в відповідних границях, які диктувало йому його чутє.

В правничій школі допускав ся він вибриків, які представляли ся йому великою бридотою і викликували в ньому омерзїне до самого себе тодї, як він допускав ся їх; та коли опісля побачив, що тих самих поступків допускали ся і високо поставлені особи та що вони і не уходили в їх очах за погані, він не лише признавав їх не злими, але цілковито забув про них і не огірчував ся ніколи споминами про них.

Вийшовши з правничої школи з десятою рангою і діставши від батька гроші на мундур Іван Ілїч замовив собі його у Шармера, повісив на шарфочцї медаль із написом: *respice finem*, попрощав ся з князем і учителем, пообідав із товаришами у Донона і з новим, модним клунком, білєм, одїжю, голярськими і тоалетовими приборами та пледом, замовленими і купленими в найлїпших skleпах, виїхав на

провінцію на місце урядника для окремих поручень при губернаторі, яке дістав за впливом батька.

На провінції виробив собі Іван Іл'я відразу таке легке і приємне становище, як у правничій школі. Він служив, робив кар'єру і рівночасно з тим забавляв ся приємно і гожо; зрідка виїздив за порученням начальства в повіти, поводив ся достойно і з висшими і з низшими і точно та з непідкупною честю, якою не міг не гордити ся, сповняв поручені йому справи, особливо справи розкольників.

У службових справах був він, не вважаючи на свою молодість і наклін до легких веселощів, незвичайно здержливий, офіційальний і навіть строгий; але в товариських він був часто жартовливий, бистроумний і все добродушний, ввічливий і *bon enfant*, як висловлював ся про нього його начальник та начальниця, у яких він був домашнім чоловіком.

Була на провінції і звязь із одною з жінок, що накиннула ся чепурному правникови; була й модистка, були й піятики з заїзжими флігель-адютантами, і виїзди в віддалені вулиці по вечері; було і піддобрюванє начальникови ба навіть жінці начальника; та все те носило на собі такий високий тон порядности, що не

могло бути назване поганими словами; все те підходило тільки під рубрику французького речення: *il faut que jeunesse se passe*. Все відбувалося з чистими руками, в чистих сорочках, із французькими словами і головно, в високому товаристві, отже з одобренням високо поставлених людей.

Так прослужив Іван Іліч п'ять літ, аж зайшла переміна в службі. З'явилися нові судові порядки — треба було нових людей.

Іван Іліч став тим новим чоловіком.

Іванови Ілічеви пропонується місце слідчого судії і він прийняв його, не вважаючи на те, що це місце було в іншій губернії та що він мусів покинути уложені обставини, і вишукувати нові. Други попрощали його, відфотографувалися разом, подарували йому срібну папіросницю, і він виїхав на нове місце.

Іван Іліч був таким самим комільфотним, ввічливим слідчим судією, що вмів відрізняти службові обов'язки від приватного життя і вливав загальне поважання, як і був урядником для окремих поручень. Сама ж служба слідчого судії представляла для Івана Іліча далеко більше інтересу і принада, як попередня. В попередній службі було приємно перейти вільним кроком в шармерівським

мундурі обік просителів і офіціальних осіб, що тремтіли і очікували прийому та завидували йому, просто в кабінет начальника і сісти з ним до чаю та папіроски; але людей, що залежали-б просто від його самоволі, було мало. Такими людьми були лише справники та роскольники, коли його вислано з порученнями; і він любив чемно, майже по товариськи, поводити ся з такими людьми, що залежали від нього, любив давати відчувати се, що він, мовляв, такий, що може роздавати, поводить ся з ними дружно, по просту. Таких людей було тоді мало. Тепер же, як слідчий судія, Іван Ілїч чув, що всі, всі без виїмки, навіть найважнійші, самодовільні люди, всі в нього в руках і що скоро він написав би звісні слова на папері з наголовком — того важного, самодовільного чоловіка приведуть до нього в формі обвиненого або свідка, і він буде, як не попросять його сідати, стояти перед ним і відповідати на його запити. Іван Ілїч ніколи не надуживав сеї своєї власти, навпаки, старав ся змягчувати її вирази; але свідомість сеї власти і можливість змягчувати її становили для нього головний інтерес і принадність його нової служби. В самій же службі, власне у слідствах, Іван Ілїч при-

своїв собі незвичайно скоро спосіб відсунення від себе всяких обставин, що дотикали служби, і прибрання навіть найбільше запутаної справи в таку форму, при якій справа могла виражувати ся на папері тільки зверхнім способом, а елімінував ся цілковито його особистий погляд та, головню, заховувалась би ціла вимагана формалістика. Се діло було нове. І він був один із перших, що практично перевели застосоване уставу 1864 року.

Перейшовши до нового міста на посаду слідчого судії Іван Іліч поробив нові знайомости, звязи, поставив себе по новому і приймив трохи иньший тон. Він поставив себе в певнім достойнім віддаленю від губерньських властей, а вибрав ліпший кружок із судовиків та богатих дворян, що жили в городї, і прийняв тон легкого невдоволення правительством, уміркованої ліберальности та цивілізованої осьвіти. При тім, не змінивши ні трохи елегантности своєї тоалети, Іван Іліч перестав на новім становищі проголоювати підборіддя і дозволив бородї рости, де сама захоче.

Житє Івана Іліча уложило ся в новому місті дуже приємно: публіка, що фрондувала проти губернатора, була то-

вариська і гарна; платні було більше, а не малу приємність у життю справляв йому вінт, якого став грати Іван Ілїч, що грав дуже весело, орієнтуючись быстро і незвичайно тонко так, що взагалї він усе вигравав.

По двох лїтах служби в новім містї Іван Ілїч зіткнув ся зі своєю будучою жінкою. Параскева Федорівна Міхель була найпринаднїйша, визначна дївчина того кружка, в яким обертав ся Іван Ілїч. Між иньшими забавами і розривками по працї Іван Ілїч завів легкі, жваві зносини з Параскевою Федорівною.

Іван Ілїч бувши урядником для окремих поручень, танцював у загалї; як слїдчий судія він танцював уже виїмково. Танцював у тїм значіню, що хоч у новім заведеню і в пятїй ранзї, коли розходить ся про танцї, хочу показати, що я в тїм родї годен лїпше від иньших. Так зрідка при кінцї вечера танцював він із Параскевою Федорівною і головно, в часї тих танцїв і побїдив її. Вона закохала ся в нього. Іван Ілїч не мав ясно означеного наміру женити ся, але як дївчина закохала ся в нього, він поставив собі се питанє. „В самїй річи, чому-б не женити ся“? — сказав він собі.

Панна Параскева Федорівна походила з порядного дворянського роду і була не з бідних; мала невеличке придане. Іван Ілїч міг числити на лїпшу партію, але й та була добра. У Івана Ілїча була його платня, в неї, надїяв ся він, буде стільки-ж. Добра фамілія; вона мила, гарненька і цілком порядна дівчина. Сказати, що Іван Ілїч женив ся тому, бо полюбив свою суджену і знайшов у нїй співчуте до своїх поглядів на жите, булоб так само несправедливо, як сказати й те, що він женив ся для того, що люди з його товариства одобрювали ту партію. Іван Ілїч женив ся з двох причин: він справляв собі приємність, винайшовши таку жінку, а рівночасно робив те, що найвисше поставлені особи вважали правильним.

І Іван Ілїч оженив ся.

Самий хід женячки і перші часи подружнього життя з подружніми любовцями, новими меблями, новою посудом, новим платєм, аж до вагітності жінки, перейшли незвичайно гарно так, що Іван, Ілїч починав уже думати, що женячка не тільки не порушить того характеру легкого, приємного, веселого і все приличного та одобрюваного суспільством життя, який Іван Ілїч уважав властивим життю взагалї, але ще зміцнить його. Та зараз

у перших місяцях вагітності жінки з'явилося щось таке нове, несподіване, неприємне, чого ніяк не можна було надіятися, та ніяк і спекати ся.

Жінка без усяких причин, як здавало ся Іванови Ілїчеві, *de gaité de coeur*, як він говорив собі, почала нарушувати приємність життя: вона без усяких причин була заздрісна за нього, вимагала від нього, щоб надскакував їй, причіпала ся до всього і робила йому неприємні та грубі сцени.

Зразу задумував Іван Ілїч освободити ся від неприємности того положення таким самим легким і звичайним відношенєм до життя, яке виручувало його не раз перше; він пробував ігнорувати духовий настрій жінки, не переставав жити по давньому легко і приємно: запрошував до себе приятелїв на партію, пробував сам виїздити до клубу або до приятелїв. Та жінка почала раз із такою енергією присікувати ся до нього з грубими словами і так уперто лаяла ся з ним кожного разу, коли він не виконував її забаганок, постановивши очевидно твердо не переставати до того часу, доки він не піддасть ся, значить, не буде сидіти дома і не буде як вона нудити ся, що Іван Ілїч налякав ся. Він порозумів, що подру-

жне житє, по крайній мірі з його жінкою, не причиняєть ся все до приємностей і звичайности житя, але навпаки часто на-рушує їх та що через те належить ко-нечо обезпечити себе від таких на-рушувань. І Іван Ілїч почав розглядати ся за способами для того. Служба була оди-ноке, що імпонувало Параскеві Федорівні і Іван Ілїч своєю службою та обовязками, що впливали з неї, почав бороти ся з жінкою, відгорожуючи від неї свій не-зависимий сьвіт.

По народинах дитини і по пробах кормленя її та різних невдачах при тім зі слабостями, дійсними й уроєними, ди-тини і матери, в яких вимагали участи від Івана Ілїча, але на яких він зовсім не розумів ся, коначність вигородити собі сьвіт поза родиною стала для Івана Ілїча ще більше пекучою.

В міру як жінка ставала дразливй-і ша і вибагливійша, Іван Ілїч переносив чим раз більше центр важкости свого житя на службу. Він полюбив більше службу і став більше честилюбним, як був давнійше.

Дуже скоро, бо не пізнййш як у рік по женячці, зрозумів Іван Ілїч, що по-дружне пожитє, представляючи деякі ви-годи в житю, в дійсности незвичайно склад-

не і велике діло та що аби сповнити свій обов'язок, значить, вести звичайне, одобрюване суспільством житє, треба виробити для нього докладно означені відносини так, як до служби.

І такі відносини до подружнього життя виробив собі Іван Ілїч. Він жадав від родинного життя лише сих вигід: домашнього обїду, хозяйки, постелї, які воно могло дати йому, а головно сеї звичайности зверхніх форм, які були означені публичною опінією.

У всїм иньшїм він глядав веселой приємности і коли знаходив її, був дуже вдячний. Коли-ж стрїчав упір і воркїтню, сейчас ішов до свого окремого вигороженого ним сьвіта служби і в ньому знаходив приємність.

Івана Ілїча цїнили як доброго служажу і по трьох роках зробили його заступником прокуратора. Нові обов'язки, їх вага, можливість ставити кожного перед суд і засаджувати в арешт, публичні промови, успіх, яким у тїм зглядї тїшив ся Іван Ілїч, усе те притягало його ще більше до служби.

Прийшли діти. Жінка ставала що раз більше воркїтлива і сердита, але вироблені Іваном Ілїчем відносини до дома-

шнього життя робили його майже неприступним на її воркітню.

По сімох літах служби в однім городі Івана Ілїча перенесли на місце прокуратора до другої губернії. Вони перенесли ся, але гроший було мало і жінці не подобало ся місце, куди переїхали. Хоч платня й була більша від попередньої, то житє було дорожше; надто вмерло двоє дітей і родинне житє стало ще неприємнїйше для Івана Ілїча.

Параскева Федорівна докоряла мужови за всі свої халепи, що лучили ся на новім місці побуту. Вільність предметів розмови між мужем і жінкою, особливо виховуване дітей, наводили на питання, по яких полишали ся слїди сварок, і сварні кожної міноти були готові розпалювати ся на ново. Полишали ся лиш ті рідкі періоди закохання, які находили на подругів та тягли ся не довго. Се були острівці, до яких вони причалювали на часок, та опісля пускали ся знов на море утаєної ворожнечі, що обявляла ся в відчуженю обоїх від себе. Таке відчуженє моглоб огірчувати Івана Ілїча, коли-б він уважав, що так не повинно бути, та тепер він не тільки признавав такі відносини нормальними, але й задачею своєї діяльности в родині. Задача його лежала

в тім, аби щораз більше визволювати себе від тих неприємностей і надавати їм характер нешкідливості та чемності; і він осягав се тим, що щораз коротше проводив час із родиною, а коли був примушений до того, то старався забезпечувати своє положення присутністю посторонніх осіб. Головне-ж те, що в Івана Іліча була служба. У службовім сьвіті з'осереджував для нього увесь інтерес життя. І сей інтерес проглотував його. Сьвідомість своєї влади, можності згубити кожного чоловіка, якого він захоче згубити, повага навіть зверхня при його вході в суд і стрічах із підвладними, успіх перед висшими і підчиненими, а головню досконалість ведення справ, яку він відчував, усе се радувало його і разом із бесідами з товаришами, обідами та вінтом заповняло його життя. І так узагалі життя Івана Іліча плило тим чином, яким по його думці повинно було плисти: приємно і звичайно.

Так прожив він іще сім літ. Старшій доньці було вже 16 літ, умерла ще одна дитина, а полишився хлопчик, гімназист, предмет звади. Іван Іліч бажав віддати його до правничої школи, а Параскева Федорівна на злість йому віддала

до гімназії. Донька вчила ся дома і росла гарно, а хлопець учив ся також не зле.

III.

Так плило життя Івана Ілїча цілих 17 літ від часу женячки. Він був уже старим прокурором, що відказав ся від кількох переносин, надїючись на краще місце, аж ось несподівано зайшов один неприємний випадок, що цілковито нарушив його спокійне життя. Іван Ілїч надїяв ся на місце предсїдателя в університетськїм гóроді, але Гоппе перебіг його і дістав місце. Іван Ілїч розсердив ся, став робити докори і посварив ся з ним і з найблизшим начальством; до нього стали холодні і при найблизших номінаціях поминули його знов.

Се було 1880 року. Сей рік був найтяжший в житю Івана Ілїча. В сїм році показало ся з одного боку, що платні не вистає на життя; з другого — що всі забули його, та що те, що йому видавало ся в відношеню до нього найбільшою, найлютішою несправедливістю, другим представляло ся зовсїм звичайним ділом. Навіть батько не вважав своїм обовязком

помогти йому. Він почув, що всі покинули його, вважаючи його положенє з 3,500 платні цілковито нормальним, ба навіть щасливим. Та він сам знав, що при свідомости сих несправедливостей, які йому зроблено, і при вічній буркїтливости жінки та з довгами, які він почав робити живучи понад стан, він сам знав, що його положенє зовсїм не нормальне.

Лїтом того року для зменшеня видатків він узяв відпустку і поїхав із жінкою на село до брата Параскеви Федорівни.

На селї, без служби, Іван Ілїч перший раз зрозумїв не лише скуку, але й нестерпну нудьгу та постановив, що дальше так не можна жити, що треба взяти ся до якихось рішучих способів.

Провівши безсонну ніч і переходивши її цілу по терасї, він постановив їхати до Петербурга з просьбою, а щоби покарати їх, тих що не з'умїли оцїнити його, перейти на службу до иньшого міністерства.

Другого дня, не вважаючи на нїякі переконуваня жінки і шурина, поїхав до Петербурга.

Він їхав за одним: добути для себе місце з платнею на пять тисяч. Він навіть не тримав ся нїякого міністерства, нї напряду або роду діяльности. Йому

треба було тільки посади, — посади з платнею на п'ять тисяч, в адміністрації, в банку, при залізній дорозі, в інституті цариці Марії, навіть у митниці — але конечно з п'ятьма тисячами і конечно щоб перейшов з під міністерства, де не вміли оцінити його.

І на диво ся поїздка Івана Ілїча увінчала ся нежданим успіхом. В Курску присїв ся в першій класі Ф. С. Ілїн, знайомий, і закомунїкував сьвіжу телеграму, одержану курським губернатором, що в міністерстві зайде на днях переворот: на місце Петра Івановича назначують Івана Семеновича.

Проектований переворот крім свого значіння для Росії, мав особливе значінє для Івана Ілїча через те, що він вивисшаючи нову особу, Петра Петровича і очевидно його друга Захара Івановича, був у високім степені корисний для Івана Ілїча. Захар Іванович був товариш і друг Івана Ілїча.

Звістка потвердила ся в Москві. А приїхавши до Петербурга Іван Ілїч віднайшов Захара Івановича і дістав обіцянку доброї посади у своїм попереднім міністерстві справедливости.

В тиждень він телеграфував до жінки: Захар намісь Міллера, при першім рапорті дістаю посаду.

Завдяки тій перемині осіб Іван Ілїч несподівано дістав у своїм давнім міністерстві таку посаду, на якій він стояв о два степені вище від своїх товаришів: пять тисяч платні і на переносини три тисячі пять сот. Уся злість до давніх ворогів і до цілого міністерства забула ся і Іван Ілїч був цілком щасливий.

Іван Ілїч вернув ся на село веселий, вдоволений, яким давно не бував. Параскева Федорівна теж повеселїла і між ними настав мир. Іван Ілїч оповїдав про те, як його всі поважали в Петербурзї, як усі його вороги були пристиджені і упідлювали ся тепер перед ним, як йому завидують усі його становища, а особливо про те, як усі сильно любили його в Петербурзї.

Параскева Федорівна слухала того і вдавала, що вона всьому вірить, не противила ся нічому і робила тільки пляни нового урядження житя в тїм гóродї, куди вони переносили ся. І Іван Ілїч бачив із радістю, що ті пляни були його плянами, що вони сходять ся та що його припинене жите прибирає знов звичайний, властивий йому характер веселої приємности і чемности.

Іван Ілїч приїхав на коротко. На 10-го вересня він мусїв переймати обо-

в'язки, а надто треба було урядити ся на новім місці, перевезти все з провінції, прикупити, приказати ще не одно; одним словом, урядити ся так, як то було придумане в його умі і як майже зовсім так само було постановлено в душі Параскеви Федорівни.

І тепер, коли все зложило ся так удатно, коли вони сходили ся з жінкою для цілі, а надто жили дуже мало разом, вони годили ся так по приятельськи, як не згоджували ся навіть на початку, коли пібрали ся. Іван Іліч задумував зараз же забрати й родину, але просьби сестри й шурина, що зробили ся нараз незвичайно приятними і рідними Івану Ілічеві й його родині, доказали того, що Іван Іліч поїхав сам.

Іван Іліч поїхав і веселий настрій духа, викликаний удачею і злагодою з жінкою — одна зміцнювала другу — не покинув його цілий час. Знайшла ся чудова хата, те саме, про що мріли муж із жінкою. Широкі, високі, у старім стилі гостинні кімнати, вигідний, граціозний кабінет, кімната для жінки і доньки, кімнатка синові для науки, все — немов умисно придумане для них. Іван Іліч узяв ся сам за уряджене: вибирав тапети, купував меблі, особливо старі, яким він на-

давав особливий комільфотний стиль і обивку, і все росло, росло і приближалося до того ідеала, який він зложив собі. Коли урядився до половини — його уряджене перейшло його надії. Він зрозумів той комільфотний, гарний, непоганий характер, який прибере все, коли буде готове. Засипляючи він представляв собі салю, якою вона буде. Споглядаючи на гостинну ще не викінчену, він бачив уже коминок, екран, етажерку і ті дзиглики розкидані, ті мисочки і тарілки по стінах, ті бронзи, коли вони всі стануть на місці. Його тішила гадка, яку він зробить несподіванку Паші і Лізці, що також мають до того густ. Вони зовсім не надіють ся того. Особливо йому вдалося знайти і купити дешево старі річі, що надавали всьому особливо благородний характер. Він умисно представляв у своїх листах усе гірше, аби здивувати їх. Усе се так займало його, що навіть нова служба, хоч і як він любив службу, займала його менше, як він сподівався. На засіданнях він бував хвилями розсіяний; він думав над тим, які давати карніші на занавіси, прості чи підібрані. Він так був тим занятий, що сам увихався, переставляв меблі і сам перевішував занавіски. Раз виліз він на східці, аби показати обивачеві,

як він хоче драпувати, поступив ся і впав, але як сильний і спритний чоловік, задержав ся, тільки боком ударив ся до ручки від рами. Його заболіло трохи, але вскорі проминуло. Іван Ілїч почував себе увесь той час веселим і здоровим. Він писав: „Чую, що з мене зіскочило 15 літ“. Він задумував покінчити все в вересні, але воно протягнуло ся до половини жовтня. За те було чудове; се не лише він говорив, але і всі, що виділи.

А в дійсности було те саме, що буває у всіх не дуже багатих людей, але таких, що хочуть бути подібними до багатих і тому подібні лише до себе: матерії, чорне дерево, цвіти, коври і бронзи, темне і блискуче, все те, що роблять усі люди звісного роду, щоб бути подібними до всіх людей звісного роду. І в нього було все таке подібне, що навіть не можна було звертати уваги, але йому здавало ся все чимось особливим. Коли він вийшов по своїх на дворець, привіз їх до своєї освіченої, готової кімнати і льокай в білій краватці отворив двері до прибраного цвітами передпокою, а опісля вони перейшли на гостинну і кабінет і ахали від задоволення, він був незвичайно щасливий, водив їх усюди, впивав у себе їх похвали і сияв із задоволення. Колиж того самого

вечера Параскева Федорівна спитала його між иньшим при чаю про те, як він упав, він засьміяв ся і представив наглядно, як полетів і настрашив обивача.

— Я не даром гімнастик. Иньшгй забив би ся, а я ледви вдарив ся ось тут; коли порушиш — болить, але вже минаєть ся; по просту синяк.

І вони почали жити в новім помешканю, в яким, як усе, коли добре вжили ся, не ставало лише одної кімнати, та з новими засобами, до яких, як усе, лише не багато — яких небудь 500 карбованців не доставало — і було-б дуже гарно. Особливо було гарно зразу, коли ще не все було уряджене і треба було уряджувати: то купувати, то замовляти, то переставляти, то приладжувати. Хоч і були деякі суперечки між мужем і жінкою, то вони були так вдоволені і так було багато діла, що все кінчало ся без більших сварок. Коли вже не було нічого уряджувати, стало трошки скучно, немов чогось не доставало, але тимчасом потворили ся знайомства, навички і жите заповнило ся.

Іван Ілїч провівши ранок у судї вертав на обід і зразу настроїй його був гарний, хоча він і терпів трохи власне від помешканя. (Всяка плямка на обрусї, на

тканині, обірваний шнурочок занавіски дратували його. Він стільки праці вложив в уряджене, що його боліло кожде нарушене його). Та взагалі жите Івана Іліча пішло так, як по його думці повинно було проходити: легко, приємно і прилично. Він уставав о 9, пив каву, читав газету, опісля надівав мундур і їхав до суду. Там уже був витертий той хомут, в яким він працював: він відразу влазив у нього. Прохачі, інформації в канцелярії, сама канцелярія, засідання — публичні і колегіальні. У всім треба було виключити все те сіре, житеве, що завсіди нарушує правильність течії службових діл: треба не допускати до ніяких відносин із людьми крім службових: причина до відносин повинна бути лише службова і самі відносини лише службові. Приходить наприклад чоловік і бажає дізнати ся щонебудь. Іван Іліч як неофіціальна особа не може мати ніяких відносин до того чоловіка; та коли діло того чоловіка таке, що може бути виражене на папері з наголовком — у границях тих відносин Іван Іліч робить усе, усе рішучо, що можна, і заховує при тім подобу людських відносин, себто ввічливість. Скоро тільки кінчить ся службове відношене, кінчить ся всяке инше. Тим знанем відділяти службову сторону, не мішаючи її

зі своїм дійсним життям, Іван Ілїч володів дуже гарно і через довгу практику та талант виробив його до того степеня, що він навіть як віртуоз позволяв собі деколи немов шуткуючи змішувати людське і службове відношенє. Він позволяв собі се тому, бо почував у собі силу завсїди, коли йому захочеть ся, знов видїлити саме службове, а відкинути людське. Се йшло в Івана Ілїча не лише легко, приємно і прилично, але й віртуозно. В антрактах він курив, пив чай, бесїдував трохи про політику, трохи про загальні справи, трохи про карти, а найбільше про номінації. Ізмучений, але з почутєм віртуоза, що виконав вираховано свою партію, одну з перших скрипок у оркестрі, вертав до дому. Дома донька з матір'ю їздили кудибудь, або приймали у себе кого, син був у гімназії, переробляв лекції з інструкторами і вчив ся справно того, чого вчать у гімназії. Все було гарно. Після обїда, коли не було гостей, Іван Ілїч читав инколи книжку, про яку багато говорять, а вечером сїдав до праці, значить, читав справи, справляв ся з законами — порівнював свїдоцтва і підводив під закони. Се не було йому ні скучне, ні веселе. Було скучно йому — тоді міг грати в вінта, а коли не було вінта,

то се все таки було ліпше, як сидіти самому або з жінкою. Розривками Івана Ілїча були маленькі обіди, на які він запрошував важних по сьвітському становищу дам і мущин, і таке проведення з ними часу, яке було б подібне до звичайного проведення часу таких людей, так як його гостинна була подібна до всіх гостинних.

Одного разу був у них навіть вечер, танцювали. І Івану Ілїчу було весело і все було гарно, лише вийшла сварка з жінкою зза тортів і конфектів; у Параскеви Федорівної був власний плян, а Іван Ілїч настоював на тім, аби взяти у дорогого цукорника; і взяли багато тортів, а сварка вийшла за те, що торти лишилися, а рахунок цукорника виносив 45 карб. Сварня була велика і неприємна так, що Параскева Федорівна сказала йому: „Дурень, кислїй!“ А він ухопив себе за голову і в злості натякнув щось про розвід. Та сам вечер був веселий. Було ліпше товариство і Іван Ілїч танцював із княгинею Труфоною, сестрою тої, що звїсна з заложення товариства „Унеси ты мое горе“. Службові радощі були радощами самолюбства, — суспільні радощі були радощами чванливости, — а властивими радощами Івана Ілїча були радощі гри

в вінта. Він признавав ся, що після всього, після яких би там не було невеселих випадків у його житю, радощі, що як сьвічка горіли перед усіми иньшими, се — сісти з добрими грачами, а не крикунами-партнерами до вінта, очевидно в чотири (в п'ять виходить уже за-прикро, хоча удаєш, що дуже любиш) і вести розумну, серйозну бесіду (коли карти йдуть), опісля повечеряти і випити чарку вина. А спати по вінті, особливо при маленькій виграній (більша — неприємна) клав ся Іван Іліч в особливо гарнім настрою.

Так жили вони. Товариський кружок складав ся у них як найліпший, їздили і поважні люди і молоді.

В погляді на кружок своїх знайомих муж, жінка й донька цілковито сходили ся і не змовляючись однаково відпихали від себе і освободжувались від усяких приятелів і рідні, замури, що на скакували на них із пестощами в гостину з японськими мисочками по стїнах. Вскорі ті други-замури перестали на скакувати і в Головиних остало ся саме, найліпше товариство. Молоді люди залицяли ся до Лізки, а Петрищів, син Дмитра Івановича Петрищева і одинокий наслідник його маєтку, слідчий судя, став залицяти ся до Лізи так, що Іван Іліч уже перебалакував

про те з Параскевою Федорівною, чи не провезти-б їх на трійці, або не устроїти представлення? Так жили вони. І все йшло так не змінюючись і все було дуже гарно.

IV.

Всі були здорові. Не можна було називати нездоровлем того, що Іван Ілїч деколи говорив, що в нього в роті поганий смак та щось нїяково в лівім боці черева.

З часом почала та нїяковість збільшати ся і переходити ще не в біль, але в свідомість постійного ваготїня в боці та в лихий настрій. Сей лихий настрій духа побільшував ся безнастанно і почав підкопувати в родині Головинних заведену приємність легкого і чемного життя. Чоловік із жінкою почали щораз частїйше сварити ся і вскорі загрила ся легкість та приємність, а лише з трудом удержала ся сама чемність. Сцени почали повтаряти ся частїйше. Знов полишили ся тільки острівці, на яких могли сходити ся чоловік із жінкою без вибуху. І Параскева Федорівна говорила тепер не без підстави, що в її чоловіка прикрий характер. З властивою собі привичкою все побільшати говорила вона, що

його характер завсїди був такий лютий та що треба її доброти, аби се витримати двайцять лїт. Правда була одначе, що сварки розпочинав тепер він. Його придирки починали ся завсїди перед самим обїдом, а часто навіть як уже зачинав їсти, при росолї. То він завважував що небудь зіпсоване з посудини, то їда була не така, як треба, то син поставив локоть на стіл, то причіска доньки... І за все винуватив він Параскеву Федорівну. Параскева Федорівна відгризала ся зразу і наговорювала йому неприємностей, але вже два рази на початку обїду він попадав у таку лють, що вона зрозумїла, що се хоробливий стан, викликуваний у ньому їдою, і успокоювала ся: вже не відповідала, лише спішила з обїдом. Свою смирність уважала Параскева Федорівна великою заслугою. Ставши на тому, що її чоловік має прикрий характер і зробив її жите нещасливим, вона стала жалкувати себе. І чим більше вона жалкувала себе, тим бїтьше ненавидїла чоловіка. Вона починала бажати, щоб він умер, але не могла того бажати тому, що тоді не було би пенсії. І се ще бїльше розлючувало її проти нього. Вона вважала себе страшно нещасливою власне через те, що навіть його смерть не могла спасти її і вона лютила ся,

укривала се, а ся скрита її лють іще збільшала його дразливість.

Після одної сцени, в якій Іван Ілїч показав ся страшно несправедливим і після якої заявив, що він справді роздразнений, та що се від хвороби, вона сказала йому, що коли він хорий, повинен лічити ся, і зажадала від нього, аби поїхав до знаменитого лікаря.

Він поїхав. Усе було так, як він надїяв ся; все було так, як завсїди дієть ся. І вижиданє, і удана повага лікарська, знана йому, та сама, яку він знав у себе в судї, і обстукування і вислухуванє і запити, що домагали ся вперед означених і очевидно непотрібних відповідей, і значучий вигляд, що перекопував: ви, мовляв, тільки віддайте ся нам, а ми все зробимо, нам відомо на певно, як усе устроїти, все на один спосіб для кожного чоловіка, якого хочете. Все було достотно як у судї. Яку він прибирав міну в судї при підсудних, таку достотно робив при ньому знаменитий доктор.

Лікар говорив: Се й те вказує, що у вас у серединї те й те; та коли воно не потвердить ся через дослїд того і того, то у вас напевно се й се. Коли-ж припустимо се й се, тоді і т. д. Для Івана Ілїча було важне тільки одно питанє: не-

безпечне його положенє, чи нї? Та лікар ігнорував таке недорічне питанє. З точки погляду лікаря се питанє було байдужне і не заслуговувало на відповідь; заходило лише розважуванє можливостей — блудної нирки, хронічного катару і хвороби сліпої кишки. Не було питання про житє Івана Ілїча, була лише суперечка між блудною ниркою і сліпою кишкою. І ту суперечку в очах Івана Ілїча порішив знаменитий лікар у користь сліпої кишки, з умовою, що розслїд мочі може принести нові познаки і що тоді справа буде переглянена. Все се було точнісїнько те саме, що виконував так знаменито Іван Ілїч тисячу разів над підсудними. Із резюме доктора зробив Іван Ілїч такий висновок: що дїло зле, але що йому, докторови, ба навіть і всїм иньшим — усе байдуже, а йому зле. І сей висновок уразив болюче Івана Ілїча і викликав у ньому почуванє великого жалю до себе та страшну злобу на доктора, байдужного до таких важних питань.

Та він не сказав нічого, лише встав, поклав гроші на стіл і зітхнувши спитав: „Ми хорі задаємо вам очевидно часто недорічні питання, та скажіть, чи небезпечна ся хвороба взагалї, чи нї?“...

Лікар поглянув на нього остро крізь окуляри одним оком, буцім говорячи: „Підсудний, коли ви не будете держати ся в межах ставлених вам питань, я буду примушений розпорядити, аби вас вивели з салї засідань“.

— Я вже сказав вам те, що вважав потрібним і корисним, — мовив доктор. — Дальше покаже розслід. — І доктор покловив ся.

Іван Ілїч вийшов поволи, сїв сумно на сани і поїхав до дому. Цїлу дорогу думав він без перестанку про все, що говорив доктор, силкуючи ся всі ті запутані, неясні наукові слова перевести на звичайну мову і вичитати з них відповідь на питанє: Кепсько, дуже кепсько зі мною, чи ще нічого? І йому здавало ся, що значіне всього сказаного доктором було таке, що дуже кепсько. Івану Ілїчу видало ся все на вулицях зажуреним. Візники були зажурені, доми журні, прохожі, склепи журливі. І сей біль, глухий, прогризлиий біль, що не уставав ні на хвилину, набирав, здавало ся, у звязи з неясною бесїдою доктора иньшого, серіознійшого значіня. Іван Ілїч прислухував ся тепер до нього з новим, важким почуванєм.

Він приїхав до дому і почав оповідати жінцї. Жінка слухала, та в середи-

ні оповідання ввійшла в капелюсі його донька, що збирала ся з матір'ю їхати. Вона очевидно перемагаючи себе присіла послухати скучливих слів, але довго не витримала і мати не дослухала.

— Ну, я дуже рада, — сказала жінка, — вважай тепер і бери точно ліки. Дай рецепту, я пішлю Гарасима до аптики. — І вона пішла вдягати ся.

Він запер в собі дух, поки вона була в кімнаті і зітхнув тяжко, коли вона вийшла.

— Ну щож, — сказав він. — Може дійсно ще нічого.

Він почав заживати ліки, сповнюючи приписи лікаря, що змінили ся по розсліді мочі. Та тут як раз стало ся так, що в сїм розсліді і в тім, що повинно було слідувати за ним, зайшла якась плутанина. До самого доктора не можна було дібрати ся, а виходило, що робило ся не те, що йому говорив доктор. Він або забув, або збрехав, або укривав щось перед ним.

Та Іван Ілїч усе таки виповняв докладно приписи і в тім виповнюваню знайшов на якийсь час розраду.

Головним занятєм Івана Ілїча від пори відвідин у доктора було докладне виповнюване його приписів, що тикали ся

гігієни і заживання ліків та прислухуване до болю, до всіх функцій організма. Головним зацікавленням Івана Ілїча стали людські хвороби та людське здоров'є. Коли говорили при ньому про хорих, померлих, виздоровілих, особливо про такі хвороби, що подавали на його, він силкуючись укрити своє зворушенє, прислухувався, розпитував і робив пристосованє до своєї хвороби.

Біль не малїв, та Іван Ілїч робив старання, щоби примусити себе думати, що йому лїпше. І він міг ошукувати себе, поки нїщо не зворушувало його. Та скоро тільки зайшла передирка з жінкою, невдача на службі, лихі карти при вінті, він зараз же почував усю силу своєї хвороби. Він терпів бувало ті невдачі надїючись, що ось-ось поправить лихо, поборє, діждеться успіху, великого шлема*). Та тепер кожда невдача підкошувала його і доводила до розпуки. Він говорить собі: „От що лише став я поправляти ся тай лїк починав викликувати наслідки, то се прокляте нещастє або неприємність...“ І він зловив ся на нещастє або на людий, що робили йому неприємности та вбивали

*) Найлїпший розклад карт при грі в вінта.

його і почував, як та злоба вбивала його ; та він не міг здержати ся від неї. Здавало ся, що йому повинно бути ясним, що його озлобленє на обставини і людий зміцнює його хворобу, та що через те не треба звертати уваги на неприємні випадки ; але він міркував зовсім навпаки : він казав, що йому потрібний спокій, слїдив за всїм, що нарушувало той спокій, і при кождім найменшїм нарушеню попадав у лють. А погіршало його положенє ще те, що він читав медичні книги та радив ся з докторами. Погіршене поступало так поволи, що він міг обдурювати себе, порівнюючи один день із другим — ріжниць було мало. Та коли радив ся з докторами, йому здавало ся тоді, що йде до гіршого і навіть дуже швидко. Не вважаючи одначе на те, він нараджував ся з ними постійно.

Того місяця був він у другої знаменитости ; друга знаменитість сказала майже те, що й перша, але інакше покляла питання. І нарада з тою знаменитістю тільки збільшила сумнів і страх Івана Ілїча. Приятель його приятеля — дуже добрий лікар — той ще інакше означив хворобу, та не вважаючи на те, що обіцяв виздоровленє, ще більше збаламутив Івана Ілїча своїми питаннями та припу-

щеними і зміцнив його сумніви. Гомеопат — іще інакше означив хворобу і дав лік, а Іван Іліч заживав його з тижднів по-тайно від усіх. Та не почувши по тижневи полекші і стративши довіре і до попередніх ліків і до свого, попав іще в більший сум. Знайома дама оповідала раз про вилічуване образами. Іван Іліч зловив себе на тім, як він прислухувався уважно і починав вірити у правдивість факта. Той випадок налякав його. „Невже я так ослаб на умі“? сказав собі. „Пусте; все дурниця; не треба піддавати ся підзорливості, але вибравши одного лікаря держати ся твердо його лічення. Так і буду робити. Тепер кінець. Не буду думати і до літа буду докладно лічитись. А там побачимо. Тепер кінець хитливості“ !... Легко було сказати се, але не можливо виконати. Біль у боці все мучив, усе немов збільшав ся, робив ся постійним, смак у роті ставав дивнішим, — йому здавало ся, що з його рота було чути щось відразливе, і апетит і сили все маліли. Не можна було себе оциганити: з Іваном Ілічем скоювалось щось страшне, нове і таке значне, що значнішого ніколи не було в його життю. І він сам лише знав про се, а всі знайомі не розуміли або не хотіли розуміти і думали, що все йде на

світї по давньому. Отсе й найбільше мучило Івана Ілїча. Домашні, головнo — жінка й донька, що були в самім розгарі виїздів, як він бачив, не розуміли нічого, і сердили ся, що він такий невеселий та вибагливий, як буцїм би він був винен тому. Хоча вони й старали ся укривати, він бачив, що він їм на заваді, а надто жінка виробила собі певний погляд на його хворобу та притримувала ся його незалежно від того, що він говорив і робив. Погляд сей був такий: „Ви знаєте, — говорила вона знайомим, — Іван Ілїч не може, як і всі добрі люди, виконати докладно приписане ліченє. Він нинї зажив кроплі і їсть, що приказано, тай ляже в пору, а завтра, як я не догляну, забуде зажити, наїсть ся осетрини (а йому заборонено), тай засидить ся при вінтї до першої вночі“.

— Та коли? — скаже Іван Ілїч із досадою. — Один раз у Петра Івановича.

— А вчора з Шебеком?

— Все одно — я не міг спати від болю...

— Та вже від чого би там не було, але ти так не виздоровієш ніколи і нас замучиш.

Зверхні відносини Параскеви Федорівни до хвороби чоловіка, висловлювані

чужим і йому самому, були такі, що Іван Ілїч сам винен хоробі та що ціла хвороба, се нова неприємність, яку він робить жінці. Іван Ілїч počував, що се виходило в неї поневолі, але від того йому не було лекше.

В судї завважував Іван Ілїч, або думав, що завважує, також дивні відносини до себе; то йому здавало ся, що на нього глядять, як на чоловіка, що швидко попрощаєть ся з місцем; то, що його приятелї починали по приятельськи насміхати ся над його підзорливістю, як буцім би те, щось люте і страшне, нечуване, що загноїдило ся в ньому і ссе його без перестанку та невдержимо тягне кудись, було приємним предметом для насмішки. Особливо дратував його своїми жартами, живістю та комільфотністю Шварц, що нагадував Івану Ілїчу його самого десять лїт тому назад.

Приходили приятелї на партійку, сїдали. Роздавали, розминали нові карти, складали каро до кара, їх 7. Партнер сказав: Без сьвітки *), і підтримав два кара. Чого-ж іще? Весело, охочо повинно-б бути — шлем. І нараз Іван Ілїч počуває той згризливий біль, той смак у

*) Без тромфу.

роті, і йому видається в тім щось дике, що він може тішити ся зі шлема.

Він глядить на Михайла Михайловича, партнера, як сей бє по столі сангвінічною рукою і чесно та ласкаво здержується від захоплювання биток, а підсуває їх до Івана Ілїча, щоби зробити йому приємність збирати їх не натужуючи себе, без натягання руки задалеко. Щож він думає, що я такий слабкий, що не можу протягнути далеко руки?— думає Іван Ілїч, забиває свїтку, бє свїткою непотрібно по своїх і програє шлем без трьох, а що гірше, бачить, як гризе ся Михайло Михайлович, а йому байдуже. І страшно подумати, чого йому байдуже.

Всї бачать, що йому важко, і говорять: „Ми можемо перервати, коли ви втомили ся. Відпочніть“. Відпочивати? Ні, він не втомив ся ні трохи і вони дограють робер. Усї понурі і мовчазливі. Іван Ілїч відчуває, що він напустив на них ту понурість, та не може розвіяти її. Вони вечеряють і роз'їздять ся, а Іван Ілїч остається сам зі свідомістю того, що його жите затроєне для нього і він затроєє жите иньшим та що та отруя не слабне, але що раз більше проникає цілу його істоту.

І з сею свідомістю та ще з фізичним болем та зі страхом треба було лягати в постіль і часто не спати більшу частину ночі через біль. А завтра треба було знов уставати, вдягати ся, їхати до суду, говорити, писати, а як не їхати, то бути дома з тими самими дваццять чотирма годинами на добу, з яких кожда була мукою. І так треба було жити на краю погібелі самому, без однієї людини, що зрозуміла-б і пожаліла-б його.

V.

Так вело ся місяць і два. Перед новим роком приїхав до їх гóроду його шурин і заїхав до них. Іван Іліч був у суді. Параскева Федорівна їздила за покупками. Зайшовши до свого кабінету, він застав там шурина, здорового сангвініка, що розкладав свою валізку. Він підніс голову на кроки Івана Іліча і поглядів на нього хвильку мовчки. Той погляд відкрив Івану Ілічу все. Шурин роззявив рот, щоб охнути, і здержав себе. Сей рух ствердив усе.

— Що, змінився?

— Так... видна зміна.

І кілька Іван Іліч не наводив опісля

шурина на розмову про його зверхній вигляд, шурина замовкав. Приїхала Параскева Федорівна, шурина пішов до неї. Іван Ілїч запер двері на ключ і став приглядати ся в зеркалі — просто, потім з боку. Взяв свій портрет із жінкою і порівняв портрет із тим, що бачив у зеркалі. Зміна була величезна. Потім він засукав руки до ліктів, поглядів, зісунув рукави, сїв на отоманку і став чорнійший ночі.

„Не треба, не треба“, сказав до себе, встав, підійшов до стола, отворив книжку і почав читати, але не міг. Він отворив двері, пішов до салі. Двері до гостинної були зачинені. Він підійшов до них на пальцях і став слухати.

— Ні, ти переборщуєш, — говорила Параскева Федорівна.

— Як переборщую? Та не бачиш — він мертвий чоловік, поглянь на його очі. Нема сьвітла. Та що йому?

— Ніхто не знає. Николаїв (се був другий доктор) сказав, що те, але я не знаю. Лещетинський (се був знаменитий доктор) сказав навпаки...

Іван Ілїч відійшов, пішов до себе, ляг і став думати: „Нирка, блудна нирка“. Він згадав усе те, що йому говорили доктори, як вона відірвала ся і як

блудить. І він силою уяви старався зловити ту нирку і затримати, присилити її. Так мало треба, здавалося йому. „Ні, поїду ще до Петра Івановича“. (Се був той приятель, у якого був приятель доктор). Він позвонив, казав запрягти коні і зібрався їхати.

— Куди ти, Жан? — спитала жінка з особливо смутним і незвичайно добрим виразом.

Се незвичайно добрий вираз озлобив його. Він сумовито глянув на неї.

— Мені треба до Петра Петровича.

Він поїхав до приятеля, в якого був приятель доктор. А з ним до доктора. Він застав його і довго балакав із ним.

Розглядаючи анатомічно і фізіологічно подробиці про те, що по думці доктора діялося в ньому, він зрозумів усе.

Була одна штучка — маленька штучка у сліпій кишці. Все се могло поправитися. Зміцнити енергію одного органа, ослабити діяльність другого, прийде всисуване і все поправить ся. Він трошки припізнив ся на обід. Пообідавши поговорив весело, але довго не міг піти до себе засісти до праці. Вкінці пішов до кабінету і сів до роботи. Він читав справи, працював, та свідомість того, що в нього відложено важне, найголовніше

дїло, яким він займеть ся по скінченню, не покидала його. Коли він скінчив справи, згадав, що тим найголовнішим дїлом були думки про слїпу кишку. Та він не піддав ся їм, пішов до гостинної на чай. Були гості, говорили і грали на фортепяні, співали; був слїдчий судя, бажаний жених доньки. Іван Ілїч провів вечер, як завважала Параскева Федорівна, веселїйше від иньших, та він не забував на хвилю, що в нього відложено важні думки про слїпу кишку. В 11-ій годині він попрощав ся і пішов до себе. Він спав сам від часу своєї хвороби в маленькій кімнатцї побіля кабінета. Він пішов, роздяг ся і взяв роман Золї, та не читав його, але думав. І в його уяві відбувала ся та пожадана поправа слїпої кишки. Всисало ся, викидало ся, повертала правильна діяльність. „Та то все так“, сказав він до себе „Тільки треба помагати природі“. Він згадав про лїк, підняв ся, зажив його, ляг горілиць і прислухував ся до того, як добре ділає лїк та як нищить біль. „Лише рівномірно заживати і уникати шкідливих впливів; я вже тепер почувую дещо лїпше, далеко лїпше“. Він почав мацати бік, на дотик не болять. „Так, я не чую — майже, вже далеко лїпше“. Він загасив сьвічку і ляг на бік...

Сліпа кишка поправляється, всьсається. Нараз він почув знайомий, давній, глухий, лютий біль, упертий, тихий, серйозний. В роті теж знайома погань. Запекло в серці, потемніло в голові. „Боже мій, Боже мій“! — проговорив він — „знов і знов, і ніколи не перестане“. І нараз представила ся йому справа з другого боку. „Сліпа кишка, нирка!“ сказав він до себе. „Не в сліпій кишці, не в нирці діло, але в життю і... смерті. Так, жите було і ось уходить, уходить, а я не можу затримати його. Так. На що обдурювати себе? Чиж не очевидне всім, крім мене, що я вмираю, і питає тільки в числі неділь, днів — може й зараз. Було світло, а тепер тьма. То я був тут, а тепер туди! Куди?“ Його пробрав мороз, віддих припинив ся. Він чув тільки бітє серця.

„Мене не буде, то що буде? Нічого не буде. Отже де я буду, як мене не буде? Невже смерть? Ні, не хочу!“ Він зірвав ся, хотів засвітити свічку, помацав трясучими руками, опустив свічку в ліхтарем на землю і знов упав на подушку. „На що? Однаково“, говорив він до себе, споглядаючи отвореними очима в темноту. „Смерть? Так, смерть. А з них ніхто й не знає і не хоче знати і не жа-

лує. Вони грають. (Він чув далекий, із за дверий, гомін голосів і рітурнелі). Їм байдуже, а вони також умруть. Дурні! Мені скорше, а їм опісля; і їм буде те саме. А вони радують ся. Скоти"! Злоба душила його. І йому стало важко, нестерпно болючо. „Не може-ж бути, щоб усі були завсїди засуджені на сей лячний страх!“ Він підняв ся.

„Щось не так, треба успокоїти ся, треба обдумати все з початку“. І він почав обдумувати. „Так, початок хороби. Вдарив ся в бік, і все такий самий я був і нинька і завтра; боліло трохи, потім більше, потім доктори, потім нудьга, сум, знов доктори; а я все йшов ближше, ближше до пропасти. Сил менше. Ближше, ближше. І ось я зсох, у мене нема сьвітла в очах. І смерть, а я думаю про кишку. Думаю про те, щоби полагодити кишку, а то смерть. Невже смерть?“ Знов найшов на нього страх, він задихав ся, зігнув ся, почав шукати сїрничків і наляг ліктем на нічний столик. Він перешкоджував йому і приводив біль; він розізлив ся на нього, потиснув із досадою сильнійше і перевернув його. І в розпуці, задихаючись, він упав на спину, дожидаючи зараз же смерти.

Гості під той час від'їздили. Параскева Федорівна випровожала їх. Вона почула грім і ввійшла.

— Що ти?

— Нічого. Перевернув несподівано.

Вона вийшла, принесла свічку. Він лежав, дихаючи важко і скоро, як чоловік, що пробіг верству, і глядів на неї не порушно.

— Що тобі, Жан?

— Нічо...го... Пе...ре...вер...нув. —
Щож балакати? Вона не зрозуміла, думав він.

Вона справді не зрозуміла. Вона піднесла, засвітила йому свічку і вийшла спішно. Вона мусіла проводити гостя. Коли вернула ся, він лежав так само горілиць, глядючи в гору.

— Що тобі, гірше?

— Так.

Вона похитала головою, посиділа.

— Знаєш, Жан? Я думаю, чи не прикликати-б Лешетинського до дому?

То значить, прикликати знаменитого доктора і не пожалувати грошей. Він з'їдливо усміхнувся і сказав: „Ні“. Вона посиділа, підійшла і поцілувала його в чоло.

Він ненавидів її всіми силами душі в той час, як вона його цілувала, і перемагав себе, щоб не відтрутити її.

— Прощай. Дасть Біг, заснеш.

— Так.

VI.

Іван Іл'яч бачив, що вмирає і був у постійній розпуці.

У глибині душі знав Іван Іл'яч, що вмирає, та він не тільки не привик до того, але по просту не розумів, ніяк не міг зрозуміти того.

Той приклад сильльовізма, якого він учив ся в льогіці Кізеветера: „Кай — чоловік, люди смертні, тому й Кай смертний“, здавав ся йому ціле жите правильним лиш у пристосованю до Кая, але зовсім не до нього. То був Кай-чоловік, взагалі чоловік, і се було зовсім справедливе. Та він був не Кай і не взагалі чоловік, бо він усе був зовсім, зовсім окремою істотою від усіх иньших. Він був Івась, з мамою, з татом, з Митьком і Володком, з забавками, з візником, з нянькою, — потім з Катрусею, з усіми радощами, горем, утіхами дитинства, хлопчости, молодости. Чиж то для Кая був

запах тої пилки зі шкіряними мережками, який так любив Івась? Чи-ж Кай цілував так руку матери і чи для Кая шумів так шовк складок у сукнях матери? Чи він бунтував ся за тортки в правничій школі? Чи Кай був так закоханий? Чи Кай міг так вести засіданє?

І Кай дійсно смертний, і для нього правильно вмирати, але для мене, Івася, Івана Ілїча, з усіми моїми почуваннями, думками — для мене, се иньша річ. І не може бути, щоб я мусїв умирати. То було би занадто страшно.

Так здавало ся йому.

„Колиб і я мав так умирати, як Кай, то я знав би про те, менї сказав би се внутрішній голос; але нічого подібного не було в минї; і я, і всі мої приятелї, ми розуміли, що се не зовсїм так, як із Каєм. А тепер ось що“! говорив він до себе. „Не може бути! „Не може бути, а є. Як же се? Як зрозуміти се?“

І він не міг зрозуміти і старав ся відігнати ту думку, як фальшиву, неправильну, хоробливу, і заміняти її иньшими, правильними, здоровими думками. Та ся гадка, не лише гадка, але немов дійсність, приходила знов і ставала перед ним.

І він прикликав по черзї на місце сеї думки иньші гадки, надїючись знайти

в них підпору. Він старався повернути до попереднього ходу гадок, що заслонювали для нього першу думку про смерть. Та дивна річ, усе те, що перше заслонювало, укривало, губило свідомість смерті, тепер не могло мати таких наслідків. Остатні часи проводив Іван Іліч переважно у тих пробах — відновити давній хід почувань, що заслоняли смерть. Він говорив собі: „Займуся службою, таж я жив нею“. І він ішов до суду, відганяючи від себе всякі сумніви; заходив у розмови з товаришами і сїдав по давньому, розсїяно, задумливо споглядаючи на купи людей та опираючись обома вихудленими руками на поруче дубового крісла, перехиляючись так само, як звичайно до товариша, присуваючи справу, перешіптуючись, а потім нараз кинувши очима і сївши просто, проголошував звісні слова і починав справу. Але нараз у середині біль у боці зовсім без уваги на період розвитку справи починав своє настирливе діло. Іван Іліч прислухувався, відгоняв думку про нього, але біль робив своє далі. І думка приходила і ставала просто перед ним і гляділа на нього, а він бовванїв, огонь гас в очах, і він починав знов питати себе: „Невжеж лише вона правда?“ І товариші і підвладні гляділи

зі здивованєм і огірченєм, що він, такий знаменитий, мудрий судя, баламутив ся, робив помилки. Він прокидав ся, старав ся скупити духові сили, доводив якоесь до кінця засіданє і вертав домів із сумною сьвідомістю, що його судейська праця не може по давньому укрити перед ним того, що він хотів укрити, що судейською працею він не може спасти ся від неї. А що було гірш усього, то те, що вона заманювала його до себе не тому, аби він робив щонебудь, лише тому, аби він глядів на неї, просто їй в очи, глядів на неї і не роблячи нічого страшно мучив ся.

І спасаючись від такого стану Іван Ілїч шукав потїхи, иньшого паравану, і иньший параван з'являв ся і неначеб то спасав його на коротко, але зараз же не стільки роздирав ся, скільки просьвічував, немов би то вона проникала через усе і ніщо не могло заслонити її.

Бувало в ті останні часи він увійде до гостинної, прибраної ним, до тої гостинної, де він упав, для якої він — як страшно сьмішно було подумати! — для прибраня якої він пожертвував житєм, бо знав, що його хвороба почала ся від того удару; він входив і бачив, що на лякерованім столі був ровець прорізаний чимось. Він шукав за причиною і знаходив її у бронзовій

прикрасі альбома, відігнутій з краю. Він брав альбом, дорогий, зложений ним із запалом, і сердився на нечепурність доньки й її приятелів — то щось розірване, то картки поперевертані. Він упорядковував усе старанно і загинав знов прикрасу.

Потім приходила йому гадка перенести ціле *отé établissement* із альбомами в иньший кут до цвѣтів. Він кликав льокая; або донька або жінка приходили на поміч; вони не годилися, опиралися, він сперечався, сердився; та все було добре тому, що він не памятав про неї, її не було видно.

Та ось жінка сказала, коли він сам переносив: Позволь, люди зроблять, бо ти знов собі щось вистроїш — і нараз вона мелькнула через параван, він побачив її. Вона мелькнула, він має ще надію, що вона сховається, та поневільно він прислухався до боку — там сидить усе теж саме, усеж так само шпигає і він уже не може забути, і вона явно споглядає на нього з поза цвѣтів. До чого все?

„І правда, що тут, на тім карнішу, я, як на штурмі, утратив житє. Не вже? Як страшно і як нерозумно! Се не може бути! Не може бути, але є“.

Він ішов до кабінета, лягав і знов полишався сам із нею. Око в око з нею,

а робити з нею — нічого. Лише глядіти на неї й остивати.

VII.

Як се скоїло ся на третьому місяці хвороби Івана Ілїча — не можна було сказати тому, що воно скоювало ся крок за кроком, незамітно, та скоїлось те, що й жінка, і донька, і син його, і слуги, і знайомі, і доктори, і головно він сам — знали, що цілий інтерес у ньому для інших лежить тільки в тім, чи скоро вкінці він опорожнить місце, увільнить живих від примусу, викликуваного його присутністю, і сам увільнить ся від своїх терпінь.

Він спав щораз менше і йому давали опіум та зачали вприскувати морфін. Але від сього не було полекші. Тупий сум, який він відчував у напів успішнім стані, викликував тільки зразу полекшу в ньому, як щось нове, та потім він ставав так само, ба навіть іще більше умучливим, як найявніший біль.

Для нього приготовлювали їду окремо по припису лікарів; та ся їда ставала йому щораз несмачнійшою і відразливійшою.

Для його відходів були також зроблені окремі прилади і за кожним разом се була мука. Мука від нечистоти, неприличности і смороду, від свідомости того, що в тім мусить брати участь иньший чоловік.

Та в найнеприємнійшій тій справі з'являлась утіха для Івана Іліча. Приходив завсїди виносити за ним слуга Гарасим.

Гарасим був чистий, свіжий, розжилий на міській поживі молодий селянин. Завсїди веселий, радий. Зразу вид того, все чисто, по руськи, одягненого чоловіка, що виконував таку мерзку роботу, засмучував Івана Іліча.

Раз він уставши з посудини і не можучи піднести пантальонів, упав на м'яке крісло і зі страхом глядів на свої голі, безсильні стегна з різко обрисованими мускулами.

Увійшов Гарасим у грубих чоботах, розширюючи вколо себе приємний запах дегтю від чобіт та свіжости зимного повітря, легким, сильним кроком, у зрібнім, чистім фартушку та чистій перкалевій сорочці з засуканими рукавами на голих, сильних, молодих руках і не гляючи на Івана Іліча, та здержуючи очевидно життя радість, що сьїяла на його лиці, аби не вразити хорого, наблизив ся до посудини.

— Гарасиме, сказав слабо Іван Ілїч.

Гарасим здрігнув, настрашившись очевидно, чи не провинуватив ся в чім і скорим рухом обернув до хорого своє сьвіже, добре, просте, молоде лице, що лиш зачинало поростати бородою.

— Що прикажете?

— Тобі, думаю, се неприємне? Вибачай, небоже. Я не можу.

— Бог з вами! — І Гарасим блиснув очима і вискалив свої молоді, білі зуби. — Чому ж не потрудити ся? Аджеж ви хора людина.

І він спритними, сильними руками зробив своє звичайне діло і вийшов, ступаючи легко. А по п'ятих хвилинах ідучи так само легко вернув ся.

Іван Ілїч і дальше сидів так само на кріслі.

— Гарасиме, — сказав він, коли той поставив чисту, обмиту посудину. — Будь ласкав, поможи мені, підійди сюди.

Гарасим наблизив ся. — Підведи мене! Мені важко самому, а Дмитра я вислав.

Гарасим наблизив ся так само легко, як ходив, обняв, зручно, м'яко підвів і піддержав, другою рукою підтягнув штани і хотів посадити. Та Іван Ілїч попросив, щоб завів його на софу. Гарасим без на-

туги, буцїм не надавлюючи, перевів його майже несучи до софи і посадив.

— Дякую, як ти зручно, гарно... все робиш.

Гарасим усьміхнув ся знов і хотїв вийти. Та Івану Ілїчу так було приємно з ним, що не хотїв його відпускати.

— Ось що, підсунь менї, прошу тебе, отсей стільчик. Нї, отой, під ноги. Менї лекше, коли в мене ноги висше.

Гарасим принїс стільчик, поставив не стукнувши, спустивши його нараз рівно до землі і підніс ноги Івана Ілїча на нього. Івану Ілїчу здавало ся, що йому лекше ставало тодї, коли Гарасим підносив високо його ноги.

— Менї лїпше, коли в мене ноги висше, — сказав Іван Ілїч. — Підложи менї отсю подушку.

Гарасим зробив і те. Знов підніс ноги і поставив. Знов Івану Ілїчу стало лекше, поки Гарасим тримав його ноги. Коли він опустил їх, йому видало ся гірше.

— Гарасиме, — сказав він йому, — ти тепер зайнятий?

— Зовсїм нї, — сказав Гарасим, що вивчив ся в міщан говорити з панами.

— Що маєш іще робити?

— Та що менї робити? Все поробив, лише дров наколоти на завтра.

— То потримай мені так ноги високо — можеш?

— Чому-ж би ні, можу. — Гарасим підніс ноги висше. І Івану Ілїчу видало ся, що в тім положеню він не чує зо-всім болю.

— А дрова якже?

— Будьте спокійні. Я вспію ще.

Іван Ілїч казав Гарасимови сїсти і тримати ноги і поговорив із ним. І дивне діло, йому здавало ся, що йому лїпше, поки Гарасим держав його ноги.

Від того часу почав Іван Ілїч при-кликати іноді Гарасима і казав йому тримати на плечах ноги і любив розмо-вляти з ним. Гарасим робив се легко, охочо, просто і з добротою, яка зворушувала Івана Ілїча. Здоровле, сила, бадьорість життя у всіх иньших людей разила Івана Ілїча; тільки сила і бадьорість життя в Гарасима не огірчувала, але успокоювала Івана Ілїча.

Головною мўкою Івана Ілїча була брехня, та з якоїсь причини всіми при-знана брехня, що він лише хорий, але не вмирає і що йому треба тільки бути спо-кійним та лічити ся, а тоді буде все добре. Та він знав, що чого-б не робили, ніщо не буде з того, крім іще більше мучливих терпінь та смерти. І його мучила та брехня,

мучило те, що не хотіли признати ся до того, що всі знали і він знав, але хотіли брехати при ньому по причині його страшного положення і хотіли і примушували його самого брати участь у тій брехні. Брехня, брехня, та поповнювана при ньому в передодень його смерті брехня, що мала звести сей страшний, урочистий акт його смерті на рівень усіх їх візит, за-навіс, осетрини на обід... страшно мучила Івана Ілїча. І дивне, що він часто, коли вони удавали при ньому свої штуки, був лише на волоску від того, аби крикнути до них: „Перестаньте брехати! І ви знаєте, і я знаю, що я вмираю, перестаньте отже по крайній мірі бодай брехати!“ Та ніколи не мав відваги зробити се. Він бачив, що страшний, страшений акт його вмирання був зведений усіми близькими до степеня випадкової неприємності, по часті неприличності (в роді тої, як поводять ся з чоловіком, що ввійшовши до гостинної, ширить від себе неприємний запах), зведений тою самою „приличністю“, якій він служив ціле своє життя. Лиш один Гарасим розумів те положення і жалував його. І через те Івану Ілїчу було добре тільки з Гарасимом. Йому було приємно, коли Гарасим иноді цілі ночі держав його ноги і не хотїв іти спати, говорячи:

„Будьте спокійні, Іване Ілїчу, я висплю ся ще“, або коли він нараз переходячи на „ти“, додавав: „Як би ти не хорий, а тож як не послужити?“ Одинокий Гарасим не брехав; по всьому було видно, що він одинокий розумів, у чому діло, і не вважав потрібним скривати того, а по prostu жалував висохлого слабого пана. Він навіть раз сказав просто, коли Іван Ілїч відсилав його:

— Всї будемо вмирати. Чому-ж не потрудити ся? — сказав він, висловляючи тим се, що йому не важкий його труд тому, що покладає його для вмираючого чоловіка і надїється, що й для нього хтось у такий час понесе той самий труд.

Крім сеї брехнї або наслідком її мучив ся Іван Ілїч іще страшно тим, що його не жалував ніхто так, як йому хотїло ся, щоби його жалували. Івану Ілїчу бажало ся більш усього деколи по довгих терпінях, хоч і як йому бувало соромно признавати ся до того — бажалось того, щоб його як хору дитину пожалував хто-небудь. Йому бажало ся, щоб його погладили, поцілували, поплакали над ним, як гладять і потїшають дїтий. Він знав, що він поважна людина, що в нього спина на бородї та що з сеї причини воно неможливе, але йому все таки бажало ся

того. І в зноснах із Гарасимом було щось близьке до того. І через те відношене Гарасима тішило його. Івану Ілїчу хочеться плакати, хочеться, щоб його гладили і плакали над ним, і ось приходить товариш, член Шебек, і намісь, щоби плакати та гладити ся, Іван Ілїч робить поважне, строге, глибоко замислене лице і по інерції говорить свою думку про значіне касаційної постанови і вперто тримається при ній. І отся брехня довкола нього і в ньому самім затроювала більш усього останні дні життя Івана Ілїча.

VIII.

Був ранок. Тому був ранок, що Гарасим пішов, а прийшов льокай Петро: погасив свічки, відслонив одну занавісу і став потихенько спрятувати. Чи був ранок, чи вечір, чи п'ятниця, чи неділя — все одно — все було однаково: в'їдливий, ні на мить не втихаючий, дошкульний біль; свідомість життя, що все гило, хоч зовсім не уйшло; близька та все страшна, ненависна смерть, що була одинокою дійсністю; і все та сама брехня. Які-ж тут дні, неділі і години дня?

— Не прикажете чаю?

„Йому потрібний порядок, аби по ранках пани пили чай“, подумав він і сказав лише :

— Ні.

— Не бажаєте перейти на софу?

„Йому треба зробити порядок у кімнаті, а я стою на перешкоді, я нечистота, непорядок“, подумав він і сказав лише :

— Ні, дай мені спокій.

Льокай покрутив ся ще. Іван Ілїч протягнув руку. Петро підійшов услужливо.

— Що прикажете?

— Годинник.

Петро взяв годинник, що лежав під рукою, і подав.

— Пів до девятої. Там не встали?

— Ні. Володимир Іванович (се був син) пішли до їмназії, а Параскева Федорівна казали збудити себе, коли ви схочете. Прикажете?

— Ні, не треба. „Чи не спробувати-б чаю?“ подумав він.

— Так, чаю... принеси.

Петро пішов до дверей. Івану Ілїчу стало страшно лишати ся самому. „Чим би задержати його? Правда, лїк“. ...Петре, подай мені лїк. „Щож, може по-може ще й лїк. Він узяв ложку, випив.

„Нї, не поможе. Се все дурниця, обдурюване“, подумав, скоро лише почув знайомий, нудний і безнадійний смак. „Нї, вже не можу вірити. Але той біль, той біль пощо? Хоч би на хвильку притих“. І він застогнав. Петро вернув ся. — Нї, йди. Принеси чаю.

Петро пішов. Іван Ілїч оставши одним застогнав не стільки від болю, хоч і який він був страшний, скільки від нуди. Все одно й одно, все ті самі безконечні дні й ночі. Хоча-б скорше! Що, скорше? Смерть, темнота. Нї, нї. Все ліпше від смерти!

Коли Петро ввійшов із чаєм на таці, Іван Ілїч довго глядів на нього розсіяно, не розуміючи, хто він і чого хоче. Петро змішав ся від того погляду. І коли Петро змішав ся, Іван Ілїч прочумав ся.

— Так, — сказав він. — Чай, добре, постав. Лише поможи мені вмити ся і вбрати чисту сорочку.

І Іван Ілїч став умивати ся. Він із перервою вмив руки, лице, вичистив зуби, став зачісувати ся і глянув у зеркало. Йому стало лячно, особливо було лячно те, що волосє плоско притискало ся до блідого чола.

Коли перемінювали сорочку, він знав, що йому буде ще страшнійше, як

гляне на своє тіло і не дивився на себе. Та скінчилось усе. Він одяг халат, прикрився пледом і сів на крісло до чаю. Одну хвилику почував себе здоровим, та скоро лише почав пити чай, знов той самий смак, той самий біль. Він допив на силу і ляг простягнувши ноги. Він ляг і відправив Петра.

Все те саме. То блисне крапля надії, то збудить ся море розпуки, і все біль, усе біль, усе нудьга і все одно й те саме. Самому страшно нудно, хочеться прикликати кого небудь, але він наперед знає, що при других іще гірше. „Хоч би знов морфіни — забути би все! Я скажу йому, докторови, аби придумав іще щонебудь. Неможливо, неможливо так“.

Година, дві минають так. Та ось у передпокою дзвінок. Може доктор? Так, то доктор, сьвіжий, бадьорий, товстий, веселий, з тим виразом — що ось ви чогось там налякалися, а ми зараз же вам усе наладимо. Доктор знає, що сей вислов не годить ся тут, але він надів його вже раз на все і не може здоймити, як чоловік, що рано надів фрак і поїхав на візити.

Доктор потирає руки бадьоро, весело.

— Я зимний. Мороз здоровий. Позвольте обігріти ся! — говорить він із таким акцентом, немов би тільки трошки

треба було почекати, поки він обігріється, а коли обігріється, то все виправить.

— Ну щож, як?

Іван Іліч почуває, що доктору хочеться сказати: „Як ся маєте?“ — але й сам він чує, що так не випадає говорити і говорить: „Як же ви провели ніч?“

Іван Іліч глядить на доктора з виразом запиту.

„Невже-ж ніколи не буде тобі стыдно брехати?“ Але доктор не хоче запиту розуміти.

І Іван Іліч говорить:

— Завсїди так само страшно. Біль не проходить, не піддається. Хоча-б що небудь!

— Так, ось ви хорі все так. Ну, тепер мабуть я обігрівся. Навіть педантна Параскева Федорівна не могла би нічого замітити проти моєї температури. Ну, здорові були! — І доктор стиє руку.

І позбувшись усеї попередньої жартливості, доктор починає з серйозним видом досліджувати хорого, пульс, температуру, і починається обстукування, слуханє.

Іван Іліч знає докладно і несумнівно, що все те дурниця, пусте обдурюванє, та коли доктор приклякши витягаєть ся над

ним, прикладаючи ухо то висше, то низше, і робить над ним із поважною міною різні гімнастичні еволюції, Іван Ілїч піддаєть ся тому так, як піддавав ся бувало бесїдам адвокатів тоді, коли знав уже дуже добре, що вони все брешуть і чому брешуть.

Доктор стоячи на колїнах на софі іще щось вистукував, коли в дверях зашуміло шовкове платє Параскеви Федорівни і почув ся докір Петрови, що її не повідомив про приїзд доктора.

Вона входить, цілує чоловіка і зараз починає доказувати, що вона встала вже давно, та що лише завдяки непорозумінню її не було тут, коли приїхав доктор.

Іван Ілїч глядить на неї, обдивляє її цілу і ставить їй в докір і білість і пухкість і чистоту її рук, шиї, полиск її волося і блиск повних життя очий. Він ненавидить її всіми силами душі. І її дотик примушує його терпіти від приливу ненависти до неї.

Її відносини до нього і до його хвороби тіж самі. Як доктор виробив собі відносини до хорих, яких він не міг уже змінити, так вона виробила собі погляд на нього — той, що він не робить того, що потрібне, і сам винен, і вона любовно

докоряє йому тим — і не могла змінити того погляду на нього.

— Таж він не слухає, не заживає на час. А головно, лягає так, що се певно йому шкідливе — ноги в гору.

Вона оповіла, як він каже Гарасимови тримати собі ноги.

Доктор усьміхнувся згирдливо-ласкаво: „Що-ж, мовляв, робити, ті хорі видумують інколи такі дурниці, — та їх можна простити“.

Коли скінчився огляд, доктор поглянув на годинник, а Параскева Федорівна заявила Івану Ілічу, що вже як він хоче, а вона запросила нині знаменитого доктора і вони разом із Михайлом Даниловичом (так називали звичайного доктора) оглянуть і скажуть.

— Ти не протився вже, прошу тебе. Я роблю се для себе, — сказала вона іронічно, даючи зрозуміти, що вона робить усе для нього і лише через те не дає йому права відмовити їй. Він мовчав і морщився. Він розумів, що та брехня, яка окружала його, так мішала ся, що вже трудно було що небудь розібрати.

Вона все робила над ним лише для себе і говорила йому, що вона робить для нього те, що на правду робила для себе, і говорила се як таку неправдоподібність,

що дійсно він мусів розуміти се на-
паки.

Дійсно, пів до дванацятої приїхав
знаменитий доктор. Знов пішли слухання
і значучі розговори, при ньому і в другій
кімнаті, про нирку, про сліпу кишку,
і питання і відповіді, з таким значучим
видом, що знов намісь реального питання
про жите і смерть, яке стояло вже перед
ним виключно, виступило питанє про нирку
і сліпу кишку, які щось робили не так
як слід, за що на них ось-ось нападуть
Михайло Данилович і знаменитість та при-
мусять поправити ся.

Знаменитий доктор попрощав ся з се-
ріозним, але не безнадійним видом. І на
несьміле питанє, яке звернув до нього Іван
Іліч із піднятими до нього очима, що бли-
стіли страхом і надїєю, чи є можливість
виздоровлення, відповів, що ручити не мо-
жна, але можливість є. Погляд надії,
з яким Іван Іліч проводив доктора, був
такий жалісний, що Параскева Федо-
рівна побачивши його навіть заплакала,
виходячи з дверей кабінета, аби передати
гонорар знаменитому докторови.

Під'єм духа, викликаний робленєм
надії з боку доктора, трівав не довго.
Знов та сама кімната, ті самі образи,
занавіси, тапети, склянки і те саме бо-

люче, терплюче тіло. І Іван Ілїч почав стогнати; йому зробили вприскування і він успокоїв ся.

Коли прочумав ся, стало смеркати ся — йому принесли обідати. Він з'їв із натугою бульону; і знов те саме, і знов друга ніч.

По обіді, о семій годині, ввійшла в його кімнату Параскева Федорівна, одягнена як на вечір, з товстими підтягненими грудьми і слідами пудру на лиці. Вона ще рано нагадувала йому про поїздку до театру. Приїхала Сара Бернар і в них була льожа, яку він і казав узяти. Тепер він забув про те й її одяг образив його. Та він заховав свою образу, коли згадав, що він сам наставляв, аби купили льожу і їхали тому, що се для дітий педагогічна і естетична забавка.

Параскева Федорівна ввійшла вдоволена з себе, але буцім винувата. Вона приїла, спитала про здоров'є, — він бачив, що лише тому, аби спитати, а не тому, аби знати, бо знала, що й довідуватись нема що, і почала говорити те, що було їй потрібне, що вона ні за що не поїхала би, але льожа взята і їдуть Елен і донька, і Петрищів (слідчий судя, жених доньки) і що неможливо пустити їх самих. А що їй так було би приємнійше посядіти

з ним. Лиш аби він робив без неї по припису доктора.

— Тай Федор Дмитрієвич (жених) хотів увійти. Можна? І Ліза.

— Най увійдуть.

Увійшла донька, прибрана, з видекольтуваним молодим тілом, тим тілом, що примушувало його так страждати. А вона виставляла його. Сильна, здорова, очевидно закохана і обурена на хворобу, терпіня і смерть, що перешкоджували її щастю.

Ввійшов і Федір Дмитрієвич у фраку, в льоках à la Carouf, з довгою жилистою шиєю, обтягнуеною тісно білим ковнірцем, з великим білим передком сорочки і обтягненими сильними стегнами в вузких чорних штанах, з одною натягнуеною білою рукавичкою на руці і з кляком.

За ним всунувся незамітно і гімнастик у новенькім мундурчику, сарака, в рукавичках і зі страшною сіннявою попід очі, якої значіне розумів Іван Іліч.

Він усе жалував сина. І лячний був його перестрашений та жалісливий погляд. Івану Ілічу здавалося, що крім Гарасима лише Володко розумів його і жалував.

Всі сїли, знов спитали про здоровле. Настала мовчанка. Ліза спитала матір про бінокль. Пішла суперечка між матір'ю й донькою, хто де його задів. Зробило ся неприємно.

Федор Дмитрієвич спитав Івана Ілїча, чи він бачив Сару Бернар.

Іван Ілїч зразу не зрозумів того, про що його питали, а потім відповів: „Нї; а ви вже бачили?”

— Бачив, в *Adrienne Lecouvreur*.

Параскева Федорівна сказала, що вона там особливо гарна. Донька заперечила. Почала ся розмова про артизм і реальність її гри, та сама розмова, що все буває однакова.

В середині розмови Федор Дмитрієвич глипнув на Івана Ілїча і замовк. Другі глипнули також і замовкли. Іван Ілїч глядів перед себе блискучими очима, очевидно злоблячись на них. Треба було поправити се, але не можна було нїяк. Треба було як небудь перервати ту мовчанку. Нїхто не зважував ся і всїм ставало страшно, що порушиться як небудь чемна брехня і всїм стане ясно те, що є. Ліза зважила ся перша. Вона перервала мовчанку. Вона хотїла скрити те, чого всі зазнавали, та проговорила ся.

— Однече коли їхати, то пора, — сказала вона глянувши на свій годинник, дарунок батька, і ледви помітно, значучо усміхнулася до жениха про щось відоме тільки їм та встала зашумівши платом.

Усі встали, попрощалися і поїхали.

Коли вони вийшли, Івану Ілїчу показалося, що йому легше: брехні не було — вона пішла з ними, але біль лишився. Вічно той сам біль, вічно той сам страх робив те, що ніщо не тяжше, ніщо не легше. Все гірше.

Знов пішла хвиля за хвилею, година за годиною, все те саме, і все нема кінця і все страшніший неминучий кінець.

— Так, прислїть Гарасима, — відповів він на запит Петра.

IX

Пізно вночі вернула жінка. Вона ввійшла на пальцях, але він почув: отворив очі і поспішно замкнув їх назад. Вона хотїла відіслати Гарасима і сама сидїти з ним. Він отворив очі і сказав: „Нї. Йди.

— Ти дуже терпиш?

— Все одно.

— Зажий опіюма.

Він згодився і випив. Вона вийшла.

До третьої години він був у болючім забутю. Йому здавалося, що його впихають із болем кудись у вузький і глибокий чорний мішок, пропихають усе далше, але не можуть просунути. І се страшне для нього діло сповнюється з терпінням. І він боїть ся і хоче туди провалити ся і бореть ся і помагає. Аж нараз він урвав ся і впав і прочував ся. Все той самий Гарасим сидить у ногах на постели, дрімає спокійно, терпливо. А він лежить, поклавши йому на плечі вихудлі ноги в панчохах, і свічка та сама з абажуром і той сам переривний біль.

— Іди, Гарасиме, — прошепотів він.

— Нічого, посижу.

— Ні, йди.

Він здоймив ноги, ляг боком на руку і йому стало жаль себе. Він чекав лише того, щоби Гарасим вийшов до сусідньої кімнати, і більше, не здержував себе та заплакав як дитина. Він плакав на свою безпомічність, на свою страшну самотність, на лютість людей, на лютість Бога, на те, що нема Бога.

— На що Ти зробив усе те? На що привів мене сюди? За що, за що так страшно мучиш мене?

Він і не чекав відповіді і плакав над тим, що нема й не може бути відпо-

віди. Біль зміг ся на ново, але він не рушав ся, не кликав. Він говорив до себе: „Ну ще, ну бий! Але за що? Що я зробив Тобі? За що?“

Потім він затих, перестав не лише плакати, перестав дихати і цілий став увагою, та буцім прислухував ся не до голосу, що говорить звуками, але до голосу душі, до ходу гадок, що підоймали ся в ньому.

— Чого тобі треба? — було перше ясне понятє, що могло бути висловлене словами, яке він почув.

— Чого тобі треба? Чого тобі треба? — повторив він собі. — Чого? Не мучити ся. Жити, — відповів він.

І він знов віддав ся цілий увазі, такій напруженій, що навіть біль не відтягав його від неї.

— Жити? Як жити? — спитав голос душі.

— Так жити, як жив перше — гарно, приємно. — „Як ти жив перше, гарно і приємно?“ спитав голос. І він почав в уяві перебирати найкращі хвилі приємного життя. Та дивне диво, всі ті найкращі хвилі приємного життя здавали ся тепер зовсім не тим, чим здавали ся тоді. Всі — крім перших згадок із дитинства. Там, у дитинстві, було дійсно щось таке при-

ємне, з чим можна би було жити, коли-б воно вернуло ся. Та того чоловіка, що зазнавав того приємного, вже не було; се була немов згадка про якогось иньшого.

Скоро лише починало ся те, чого результатом був теперішній він, Іван Ілїч, то всі буцїм то тодішні радощі таяли тепер на його очах і перемінjali ся в щось нїкчемне і часто гидке.

І чим далше від дитинства, тим близше до дійсности, тим нїкчемнїйші і бїльше сумнівні були радощі. Починало ся воно з правничої школи. Там було ще дещо дійсно гарне; там була радість, там була приязнь, там були надїї. Але в висших класах були вже рїдші ті гарні мїнути. Потїм у часї першої служби в губернатора знов появили ся гарненькі хвилї; все те змішало ся і ще менше стало гарного. Далше ще менше гарного і чим далше, тим менше.

Женячка... так несподївано... і розчарованє... і запах із жїнчиного рота і похїть, удаванє! І та мертва служба, і та журба про гроші, і так рік і два і десять і двадцять — і все те саме. І чим далше, тим мертвїйше. Я йшов справді рівномїрно з гори, думаючи, що йду на гору. Так і було. В загальній опїнії я йшов на гору,

і як раз на стільки уходило з під мене життя... І ось готово — вмирай!

Так щож се? Чому? Не може бути! Не може бути, аби таке безідейне, гидке було життя? А коли дійсно воно таке гидке і безідейне було, то по щож умирати і вмирати в муках? Щось воно не так.

Може я жив не так, як слід? приходило йому нараз у голову. Та якже не так, коли я робив усе як слід? говорив він собі і зараз же відганяв від себе оту одиноку розгадку цілої загадки життя й смерті, як щось зовсім неможливе.

Чогож ти хочеш тепер? Жити? Як жити? Жити, як ти живеш у суді, коли судовий возний кликне: „Суд іде!“... Суд іде, іде суд, повторив він собі. Ось і суд! Та я невинний! крикнув він зі злобою. За що? І він перестав плакати і обернувшись лицем до стіни почав думати все про одно і те саме: Чому, за що ввесь сей страх?

Та скільки він не думав, не знайшов відповіді. І коли йому приходила, як приходила часто, гадка про те, що все се походить звідти, що він жив не так, він зараз згадував цілу правильність свого життя і відганяв ту дивну гадку.

•

Х.

Минули ще дві неділі. Іван Іліч не вставав уже з софи. Він не хотів лежати в постелі і лежав на софі. І лежачи майже цілий час із лицем до стіни, він терпів самотно все ті самі невтишені муки і думав самотно все ту саму нерозв'язану думу. Що се? Невже-ж воно правда, що смерть? І внутрішній голос відповідав йому: „Так, правда“. По щож ті муки? І голос відповідав: „А так, ні по що“. Дальше і поза тим не було нічого.

Від самого початку хвороби, від того часу, як Іван Іліч поїхав перший раз до доктора, його життя розділило ся на два супротивні настрої, що міняли один одного: то була розпука і вижидане незрозумілої і страшної смерті, то була надія і цікавий нагляд за діяльністю його тіла, то мигала перед очима сама нирка або кишка, що відказала ся на час від виконання своїх обов'язків, то була самотна незрозуміла страшна смерть, від якої нічим не можна спасти ся.

Сі два настрої міняли один одного від самого початку хвороби; та чим далше йшла хвороба, тим більше сумнівні та фантастичні ставали мрії про нирку, а тим

реальнійше виступала свідомість неминучої смерті.

Було досить згадати про те, чим він був три місяці тому назад і те, чим він тепер; згадати, як рівномірно він ішов із гори, щоби знівечила ся всяка можливість надії.

В останні часи тої самотности, в якій він був лежачи лицем до заплічка софи, тої самотности посеред багатолюдного міста і своїх численних знайомих та родини, — самотности, від якої не могло бути ніде повнішої — ні на дні моря, ні в землі; в останні часи тої страшної самотности жив Іван Ілїч лише мріями в минулім. Йому представляли ся один за одним малюнки того минулого. Починало ся все від найблизшого часу і зводило ся до найдальшого, до дитинства, і на ньому задержувало ся. Згадавши про варені сливки, як йому поручили їсти нині, Іван Ілїч згадував про вохкі, поморщені французькі чорносливи в дитинстві, про окремий їх смак і про обильність слини, коли кусаючи їх доходив до кісточки, і рівночасно з тою згадкою смаку виринав цілий ряд згадок із тих часів: нянька, брат, забавки. „Не треба про те... занадто болюче“, говорив собі Іван Ілїч і знов переносив ся в теперішність. Гузик на заплічку

софи і зморщки сафяну. „Сафян дорогий, нетривкий; зза нього була сварка. Але сафян був иньший і сварка иньша, коли ми подерли портфель у батька і нас покарали, а мама принесла тісточка“. І знов думки зупиняли ся на дитинстві і знов було боляче Івану Іл'чу і він старав ся відігнати сі думки та думати про що иньше.

І знов тут же, разом із тим ходом згадок у нього в душі йшов иньший хід згадок про те, як дужшала і росла його хвороба. Теж саме, чим далше назад, тим більше було життя. Більше було й добра в життю і більше було самого життя. І одно і друге зливало ся разом. „Як муки йдуть усе гірше та гірше, так і ціле життя йшло все гірше та гірше“, думав він. Одна ясна точка там на заді, на початку життя, а потім усе чорнійше й чорнійше, усе бистрійше й бистрійше. „Відворотно пропорціонально до квадратів віддалень від смерти“, подумав Іван Іл'ч. І отсей образ каміня, що летить у долину з більшajoчою скорістю, запав йому в душу. Життє, ряд збільшуваних терпінь, летить усе бистрійше й бистрійше до кінця, до найстрашнійшого терпіня. „Я лечу...“ Він дрожав, стрепенув ся, хотів спротивляти ся, та знав уже, що спротивляти ся не

можна, і знов очима, змученими від спозирання, що не могли одначе не глядіти на те, що було перед ним, глядів на заплічок софи і чекав, чекав того страшного впадку, удару і знищення. „Не можна спротивляти ся“, говорив сам собі. „Та хоч зрозуміти би, по що се? І того не можна. Можна-б було пояснити, коли-б я сказав, що я жив не так, як треба. Але того неможливо вже признати“, говорив він сам собі, згадуючи всю законність, правильність і приличність свого життя. „Того не можна вже припустити“, говорив сам собі, всьміхаючись губами, буцім то хто небудь міг бачити ту його усьмішку і міг дати обдурити себе нею. „Нема пояснення! Муки, смерть... По що?“

XI.

Минули так дві неділі. Протягом їх зайшов також пожаданий для Івана Ілїча й його жінки випадок. Петрищів формально осьвідчив ся. Се стало ся вечером. Другого дня прийшла Параскева Федорівна до мужа, роздумуючи, як би його повідомити про пропозицію Федора Дмитрієвича, але тої самої ночі зайшла з Іваном Ілїчем нова переміна до гір-

шого. Параскева Федорівна застала його на тій самій софі, але в новім положенню. Він лежав горілиць, стогнав і глядів перед себе непорушним поглядом.

Вона почала говорити про ліки. Він перевів свій погляд на неї. Вона не договорила того, що зачала; така злоба власне до неї виявила ся в тім погляді.

— Христа ради, дай мені спокійно вмерти! — сказав він.

Вона хотіла виходити, але в тій хвилі ввійшла донька і підійшла поздоровити його. Він так само поглядів на доньку, як і на жінку, і на її питання про здоровле сказав їй сухо, що він швидко освободить їх усіх від себе. Обі замовкли, посиділи і вийшли.

— Чим же ми провинили ся? — сказала Ліза до матери. — Буцїм ми се зробили! Менї жаль тата, але за що він нас мучить?

У звичайну пору приїхав доктор. Іван Іліч відповідав „так, нї“, не спускаючи з нього злобного погляду, а вкінці сказав:

— Таж ви знаєте, що нічого не можете, тому лишіть.

— Облекшити муки можемо, — сказав доктор.

— І того не можете; дайте спокій.

Доктор вийшов до гостинної і сказав Параскеві Федорівні, що дуже кепсько, та що лиш один опіум може злагодити муки, які мусять бути страшенні.

Доктор говорив, що його фізичні муки страшні і се була правда; та страшнійші від його фізичних мук були моральні і в тім лежало головне терпіне.

Моральні його терпіня лежали в тім, що глядячи тої ночі на сонне, добродушне, з видатними вилицями лице Гарасима, він впав нараз на думку: „А що, як і в самій річі ціле моє житє, сьвідоме житє, було не таке?“

Йому прийшло в голову, що те, що перше представляло ся йому цілковитою неможливістю, те, що він прожив своє житє не так, як належало, що се могла бути правда. Йому прийшло на гадку, що ті його ледви помітні пориви до боротьби проти того, що вважало ся найвище поставленими людьми за гарне, пориви ледви помітні, які він заразїсїнько відганяв від себе, що вони власне й могли бути правдиві, а все иньше могло бути не таке. І його служба і його устрій життя і його родина і ті інтереси суспільства та служби, все те могло бути не таке. Він пробував боронити перед собою всего того.

І нараз почув цілу слабкість того, що боронити. І боронити не було чого.

„А коли се так“, сказав він собі, „я ухожу з життя зі свідомістю того, що занапастив усе, що було мені дане та що його не можна поправити, тоді що?“ Він ляг горілиць і почав зовсім на ново переглядати ціле своє життя. Коли ранком побачив льокая, потім жінку, потім доньку, потім доктора, кожний їх рух, кожде їх слово стверджувало йому страшливу правду, відкриту в ночі. Він бачив у них себе, все те, чим жив, і видів ясно, що все те було не таке, що все те було страшним, величезним обдурюванем, яке закривало й життя й смерть. Ся свідомість збільшилася, вдесятирила його фізичні муки. Він стогнав і кидав ся шарпав на собі одержу. Йому здавало ся, що вона тисла й душила його. І за те він ненавидів їх.

Йому дали значнійшу дозу опіюма, він забув ся, але в часі обіду розпочало ся знов те саме. Він гонив усіх від себе і перевертав ся з місця на місце.

Жінка прийшла до нього і сказала: — Жан, голубе, зроби се для мене (для мене?). Се не може пошкодити, а часто помагає. Що-ж, се нічого. І здорові часто..

Він широко витріщив очі.

— Що? Запричащати ся? По що? Не треба. А зрештою...

Вона заплакала.

— Добре, мій друже? Я попрошу нашого, він такий любий.

— Прекрасно, дуже добре, промовив він.

Коли прийшов духовник і висповідав його, він змяк, почув немов полекшу від своїх сумнівів і наслідком того від мук, і на нього найшла хвиля надії. Він знов став думати про сліпу кишку і можливість її поправи. Він запричащав ся зі слізми в очех.

Коли його уложили по причастю, йому стало легко на хвилю і знов появилася надія на жите. Він почав думати про операцію, яку йому пропонували. „Жити, жити хочу“, говорив сам собі. Жінка прийшла поздоровити його; вона сказала звичайні слова і докинула:

— Правда, що тобі ліпше?

Він не глядючи на неї промовив:
— Так.

Її одіж, її фігура, вираз її лиця, звук її голосу — все повторяло йому одно: „Не те. Все те, чим ти жив і живеш, — се брехня, обдурюване, що скриває перед тобою жите й смерть“. І скоро лиш подумав се, розбудила ся його

ненависть і разом із нею фізичні люті терпіня, і з терпінями свідомість безвихідної, близької загибелі. Зайшло щось нове: почало сверлити і стріляти і здавлювати віддих.

Вираз його лиця, коли він промовив „так“, був страшний.

Вимовивши те „так“ і позираючи їй просто в лице, він обернув ся як на свою слабість незвичайно бистро виць і закричав:

— Вийдїть, вийдїть, полишіть мене!

XII.

Від тої хвилі розпочав ся той крик, що не вгавав три дні і був так страшний, що не можна було його слухати за подвійними дверми без ляку. В тій хвилі, як відповів жінці, він зрозумів, що пропав, що нема повороту, що прийшов кінець, цілковитий кінець, а сумнів таки не порішений, таки остаєть ся сумнівом.

— У! уу! у! — кричав він на різні інтонації. Він почав був кричати „не хочу“ і так і не переставав кричати на букву „у“.

Всі три дні, протягом яких не існував для нього час, він кидав ся в тім чорнім мішку, в який вперла його невидима, непоборна сила. Він кидав ся, як кидаєть ся в руках ката засуджений на смерть, знаючи, що він не може спасти ся; і з кожною хвилиною він почував, що не вважаючи на всі зусилля боротьби він ближше і ближше доходив до того, що його лякало. Він почував, що його мука і в тім, що він всовуєть ся в ту чорну діру і ще більше в тім, що не може влізти в неї. А не дає йому влізти в неї свідомість того, що його життя було гарне. Оце оправдуванє власного життя звязувало його і не пускало його вперед і більш усього мучило його.

Нараз штовхнула його якась сила в груди, в бік, іще сильнійше здавило йому віддих, він бовтнув у діру і там на кінці діри щось засьвітило ся. З ним зробило ся те, що бувало з ним у зелізничім вагоні: думаєш, що їдеш наперед, а ти їдеш назад і нараз пізнаєш правдивий напрям,

— Так, усе було не таке, — сказав він собі, та воно нічого. Можна, можна зробити „те“. А що-ж „те“? — спитав він себе і затих нагло.

Се було вкінці третього дня, на дві години перед його смертю. В ту саму пору гімназістик підкрав ся тихенько до батька і підійшов до його постелі. Конаючий все кричав розпучливо і кидав руками. Його рука попала на голову гімназістика. Гімназістик зловив її, притис до уст і заплакав.

В ту саму пору Іван Іліч провалився, побачив сьвітло і йому відкрило ся, що його життя було не таке, як треба, але що те можна ще направити. Він запитав себе: — Що-ж воно се „те“? — і затих надслухуючи. Тут він почув, що його руку хтось цілує. Від отворив очі і глянув на сина. Йому стало його жаль. Надійшла до нього жінка. Він глянув на неї. Вона гляділа на нього з отвореним ротом і з неотертими сльозами на носі і щоках, із виразом страшної розпуки. Йому стало її жаль.

— Так, я мучу їх, — подумав він. — Їм жаль, але їм буде ліпше, коли я — „умру“. Він хотів сказати се, але не був у силі вимовити. — Зрештою чого говорити, треба зробити, — подумав він. Він показав жінці поглядом на сина і сказав:

— Виведи... жаль... І тебе... — Він бажав сказати ще „прости“, але сказав „пропусти“ і не маючи вже сили попра-

вити ся, махнув рукою, знаючи, що той зрозуміє, кому треба.

І нараз показало ся йому ясно, що все те, що його мучило і не виходило, ось виходить усе нараз і з двох боків, з десятиох боків, зі всіх боків. — Жаль їх, треба зробити, аби їм не було боляче. Увільнити їх і самому увільнити ся від тих мук. Як гарно і як просто! — подумав він.

— А біль? — спитав він себе. — Йому куди? Ану, де ти, болю?

Він став прислухувати ся.

— А, ось він. Ну що-ж, най болить.

— А смерть? Де-ж вона?

Він шукав за давнім страхом смерти, до якого звик, але не знаходив його. — Де вона? Яка смерть? Страху не було ніякого тому, що й смерти не було.

Намісь смерти було світло.

— Так ось що! — промовив він нараз голосно. — Яка радість!

Для нього все те скінчило ся в одній хвилині і значіне тої хвилини вже не зміняло ся. А для присутних тягла ся його агонія ще дві годині. В його грудях щось клекотало, його знесилене тіло метало ся. Потім щораз рідші ставали клекіт та хрипіт.

— Конець! — сказав хтось над ним.
Він почув ті слова і повторив їх
у своїй душі.

— Скінчена смерть, — сказав він до
себе. — Нема її більше.

Він втягнув у себе повітре, задер-
жався в половинї віддиху, простягнув ся
і вмер.

Перекладено в Корфу, в січні 1903.

	КОР.
Кобринська Н. Дух часу	1.60
Ковалів С. Дезертир	1.60
» » Громадські промисловці	1.60
Кониський О. Молодий вік М. Одиця	2.00
Короленко В. Судний день	1.20
» » Ліс шумить	0.20
Костомарів М. Письмо до редакції Колокола	0.20
Коцюбинський М. В путях шайтана	1.60
» » По людському	2.00
» » Посинок	2.00
Кравченко В. Буденне жите	2.00
Кримський А. Пальмове гілля (3.00)	2.00
Куліш П. Оріся	0.06
Курцій Руф. Фільотас	0.20
Левицький М. Умова для селянських спілок	0.20
Лепкий Б. З життя	1.20
Лукіянович Д. За Кадильну	3.00
Люкіян. Юпітер у клопотах	0.35
Мартович Л. Нечитальник	1.60
Масарик Т. Ідеали гуманности	0.35
Мирний П. Лихі люди	1.40
» » Морозенко	0.90
» » Лови	0.06
» » Лихий попутав	0.40
Мицкевич А. До галицьких приятелів	0.45
Мопасан Г. Дика пані	1.30
» » Горля	1.30
Наумович В. Величина звіздяного світа	0.15
Олехнович В. Расп Європи	0.70
Оркан В. Скапаний світ	1.00
Понтопідан Г. Із хат	1. 0
Пулюй І. Непропаща сила	0.20
» » Нові і перемінні звізди	0.15
Раковський І. Вік нашої землі	0.10
» » Вулькани	0.30
Сеньобб ІІІ. Австрія в ХІХ ст.	0.80
Сроковський К. Оповідання	1.40
Степняк С. Підземна Росія	3.00
Стефанік В. Дорога	1.60
Стороженко О. Марко проклятий	1.40
» » Оповідання, І.	0.20

	КОР.
Теп Г. Філософія штуки .	1-00
Терлецький О. Москвофіли й й народовці	0-30
Тимченко Е. Калевала (переклад)	3-00
Толстой Л. Відродженє	3-60
» » Крайцерова соната	0-90
» » Смерть Івана Ілїча	0-55
Томашівський С. Київська козаччина 1855 р.	0-10
Тургенєв І. Ася	0-40
Уайт Д. А. Розвій географічних поглядів	0-30
» » » Розвій астрономічних поглядів	0-45
Українка Л. Думи і мрії	1-60
Фльобер Г. Іродіяда	0-30
Флямарион К. Про небо	2-00
Франко І. Поеми	1-60
» » Полуйка	1-40
» » Коваль Бассім	1-60
» » Сім казок	1-40
» » Захар Беркут (1-60)	1-20
» » Шевченко в польський революц. легенді	0-40
» » Украдене щастє	0-50
Чехов А. Каштанка	0-15
Шекспір У. (пер. Куліша). Гамлет	1-80
» » Приборкана гоструха	1-40
» » Макбет	1-60
» » Коріолан	1-80
» » Юлій Цезар	1-60
» » Антоній і Клеопатра	1-80
» » Багато галасу з нечевля	1-60
» » Ромео і Джульста	1-80
» » Король Лір	1-80
» » Міра за міру	1-40
Яцків М. В царстві сатани	1-40
» » Огні горять	2-50
Єфремов С. Національне питанє в Норвегії	0-30

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 003908669